LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA

A. VALECKIENĖ

BEVARDĖS GIMINĖS FORMA *TAI* IR JOS SANTYKIS SU KITOMIS ĮVARDŽIŲ FORMOMIS

001. Bevardės giminės formas sudaro tik kai kurie įvardžiai, plg.: *tas, ta, tai, tat(ai)*; *šitas, šità, šìta, šitai*; *visas, visà, vìsa*; *kitas, kità, kìta* ir kt. Iš visų bevardės giminės įvardžių formų plačiausiai vartojama *tai*. Jos variantas *tat(ai)* retas. Taip pat rečiau, negu *tai*, vartojamos kitų įvardžių bevardės giminės formos.

Šiame straipsnyje norima iškelti bevardės giminės formos *tai (tatai)* bendrąją (invariantinę) reikšmę ir parodyti tos formos santykį su *tas, ta* bei kitų įvardžių formomis. Forma *tai*, be įvardžio reikšmės, plačiai vartojama dar kaip dalelytė ar jungtukas. Pastarosios *tai* funkcijos čia specialiai nebus liečiamos, bet atskirais atvejais reikės atriboti įvardžio formos *tai* ir dalelytės *tai* funkcijas.

002. Tam tikros formos reikšmę galima suvokti tik toje kalbos mikrosistemoje (posistemyje), kuriame ta forma funkcionuoja. Svarbu atsiriboti nuo kontekstinių reikšmių, nuo leksinių tos formos elementų ir iškelti tik tą bendrąją reikšmę, kuria nagrinėjamoji forma disponuoja, santykiaudama su kitomis minimaliai būtinomis tos sistemos formomis.

Norint suvokti *tai* formos bendrąją reikšmę ir jos santykį su *tas, ta* formomis, pirmiausia mums reikia iškelti tas sistemas (posistemius), kuriose šios formos funkcionuoja. Reikia iš karto pasakyti, kad gimininės *tas, ta* formos vartojamos kur kas plačiau, negu bevardės giminės forma *tai*. Todėl pirmiausia čia bus iškeliami *tas, ta* formų funkcionavimo posistemiai ir tik po to bus nurodoma, į kuriuos *tas, ta* formų posistemius *tai* forma įeina ir į kuriuos neįeina.

Tas, ta formų posistemiai

003. Paprastai, kalbant apie parodomųjų įvardžių funkcijas, yra remiamasi K. Brugmannu. K. Brugmannas pirmas ide. kalbose yra išskyręs pagrindines parodomųjų įvardžių funkcijas: deiktinę (siaurąja prasme) ir anaforinę[1]. Deiktinės – tai formos, kurios pabrėžtinai nurodo žinomą daiktą, lokalizuodamos jį kalbančiojo atžvilgiu (daugiau ar mažiau nutolęs nuo kalbančiojo asmens). Anaforinės

[1] Be deiktinės funkcijos siaurąja prasme, K. Brugmannas taip pat vartojo šį terminą plačiąja prasme. Tai bendra nurodomoji reikšmė, kurią turi visi parodomieji įvardžiai. Pagal bendrosios deiksės pobūdį visus ide. parodomuosius įvardžius jis yra suklasifikavęs į keturis tipus. Žr. K. Brugmann, Die Demonstrativpronomina der idg. Sprachen, Leipzig, 1904, „Abhandlungen der Philologisch–historischen Klasse der Königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften", Bd. XXII, Nr. VI.

formos nurodo aukščiau minėtą ar tuojau po tos formos pasakytą daiktą be pabrėžto išskyrimo. K. Brugmannas ypač yra iškėlęs pabrėžimą, nurodant daiktus deiktinėmis formomis. Pagal K. Brugmanną, deiktinė forma yra kaip gestas; ji dažnai ir palydima gestu. Anaforinės formos tokio pabrėžimo neturi.

Aptardamas K. Brugmanno iškeltas funkcijas, J. Kuryłowiczius labai taikliai yra apibrėžęs deiktinių ir anaforinių formų skirtumą: deiktinės formos nurodo būtent žinomus daiktus, tuo tarpu kai anaforinės formos nurodo žodžius (kontekstą)[2]. Dėl to anafora kartais dar vadinama santykine deikse[3].

004. Lietuvių kalboje taip pat galima išskirti šias dvi parodomųjų įvardžių funkcijas: deiktinę ir anaforinę. Bet remiantis vien tik semantika, dažnai sunku įvardžio formai priskirti vieną ar kitą funkciją, t. y. pasakyti, ar ta forma nurodo daiktą su pabrėžtu išskyrimu, ar be tokio išskyrimo. Todėl šiame straipsnyje *tas, ta* formų funkcijos skirtumai bus grindžiami ne vien reikšme, bet visų pirma formų pozicija sakinyje bei jų paradigminėmis ypatybėmis, t. y. tuo, kaip šios formos santykiauja su kitomis to paties posistemio formomis. Pagal *tas, ta* formų paradigmines ypatybes išsiskiria 2 pagrindiniai jų vartojimo posistemiai.

1) *Tas, ta* formos santykiauja su *šitas, -a; šis, ši; anas, -a* formomis. (Yra ir daugiau formų, bet minėtosios yra minimalios šio posistemio formos.) Visos nurodytosios formos eina toje pačioje nuo daiktavardžių priklausomoje pozicijoje, t. y. vartojamos būdvardiškai. Joms būdinga deiktinė funkcija. Paprastai šios formos pabrėžtinai nurodo žinomą daiktą, išskirdamos jį iš kitų. Tarp savęs šios formos skiriasi leksiniais atspalviais pagal tai, kiek nurodomasis daiktas yra nutolęs nuo kalbėtojo erdvės bei laiko atžvilgiu. *Tas, ta* formos yra neutraliausios — jos nurodo daugiau ar mažiau nuo kalbėtojo nutolusį žinomą daiktą, tuo tarpu kai *šis, ši; šitas, -a* nurodo mažiausiai, o *anas, -a* — labiausiai nuo kalbėtojo nutolusį žinomą daiktą. Daiktas gali būti žinomas iš ankstesnio konteksto (net anksčiau minėtas) ar nurodomas po įvardžio. Pvz.:

Vienas sakė: — Tokia jos liga, kaip mano sveikata! Kitas: — Tavo pati nebuvo tokia silpna nė mirdama, kaip manoji kad išgijo. Petras... nugirdo tuos juokus. ŽemR I 185. — *Gali sau pati eiti, kad taip tinka tas persenėlis pajuodėlis! — prorėksmais murmėjo Marcė... Nenuvarysite manęs už to kūtvailos* (kalbama apie Kurmelį). ŽemR I 173. *Buvo kartą dėžutė degtukų, tie degtukai labai didžiavosi savo kilme.* BalčAP 201. *Petras išėjo iš miško, pasisuko stačiai per kelmynus į tą pusę, kur geležiniai žvangėjo.* ŽemR I 178. *Šeimininkė jau pačios ponios gauta. Tai ta doroji senutė Karolienė, našlė davatkėlė, vienstypė, visų vadinama Dėdiene.* VaižgP I 140.

Plg.:

Matušės nabaštikė liuob vilks, matysiu, batvinius kaip katė pelę. O ši tavo šeimininkė (jauna žmona) — *juk ne jos bestovinti!* ŽemR I 186. *Tikrai, ana diena, kada senelis paskutinį kartą buvo lauke, jam taip aiškiai tebėra atminty, lyg tai būtų buvę vakar.* SimonR IV 16.

Tokią pat akcentuotą nurodomąją (deiktinę) reikšmę ir būdvardišką poziciją turi minėtieji įvardžiai ir tais atvejais, kai šalia jų nėra daiktavardžio, bet jis numanomas iš konteksto. Plg.:

---

[2] Е. Курилович, Очерки по лингвистике, Москва, 1962, p. 204.

[3] Е. Кржижкова, Замечания о системе указательных местоимений в современных славянских литературных языках, Русское и славянское языкознание, Москва, 1972, p. 144.

... *pirklio sūnus keliauja po pasaulį ir sako pasakas, tik jau ne tokias linksmas, kaip ta apie degtukus* (= kaip ta pasaka apie degtukus). BalčAP 203.

Deiktinės *tas, ta*; *šis, ši*; *šitas, -a*; *anas, -a* formos santykiauja tarp savęs kaip tam tikros sistemos semantiniai variantai. *Tas, ta* formos yra pirminės – jos plačiausiai vartojamos ir reikšmės atžvilgiu neutraliausios. *Šitas, -a, šis, ši*; *anas, -a* yra antrinės, vartojamos siauriau ir turi specialiai apibrėžtas reikšmes[4]. *Tas, ta* formų šiuo atveju negalima priešpastatyti *jis, ji* formoms, kurios eina kitoje (daiktavardžių) pozicijoje. Tam tikrame kontekste *tas, ta* formos gali pakeisti *šis, ši, šitas, -a* ar *anas, -a* formas, bet jokiu būdu ne *jis, ji* formas. Pastarosios formos gali atstoti tik visą daiktavardžio ir *tas, ta* formų junginį. Plg.:

Gali sau pati eiti, kad taip tinka tas (= šis, šitas) *persenėlis, pajuodėlis!* bet: *Buvo kartą dėžutė degtukų, tie degtukai* (=jie) *labai didžiavosi savo kilme.*

Be deiktinės funkcijos (aiškaus nurodymo su išskiriamosios reikšmės atspalviu), būdvardiškosios *tas, ta* formos vartojamos panašiai kaip kitose kalbose artikeliai. Šiais atvejais jos turi išblukusią nurodomąją reikšmę ir dėl to nėra būtinos; joms būdingas aiškus pabrėžiamasis reikšmės atspalvis, dažnai jas galima praleisti (ypač kai yra kitos vadinamosios aktualiosios skaidos ypatybės – pabrėžiamoji intonacija, atitinkama žodžių tvarka, tam tikrų žodžių iškėlimas ir pan.). Lietuvių kalboje dabar jos atlieka, galima sakyti, stilistinę funkciją[5].

– *Kur tas mūsų Petras prapuolė?* ŽemR I 206. *O ta vandens vištikė, – ar ne rupūžikė, – braidydama po klaną, spigina: „Pliks paliks! pliks paliks!“ Pagaliau tas kuisis, menkas vabalas, į ausį prisilindęs, zyzia: „Broleli, broleli! Norėjai rublelio, rublelio!“* ŽemR I 200.

Tokia pat funkcija vartojamas ir įvardis *šitas, -a*, pvz.:

Beveik apyverksnis šlepsena jis basom kojom suolu atgal, užkliudo sėdintį tėvą. Šis tuojau šaukia: – Vėl tu čia, a kad tave bala! Nebėra gevenimo nuo šitų vaikų. BaltPV I 13.

---

[4] Dėl pirminių ir antrinių formų žr. J. Kuryłowicz, The Inflectional Categories of Indo-European, Heidelberg, 1964, p. 15.

[5] A. Valeckienė, Lietuvių kalbos įvardžiai ir jų reikšmės, LKK VI, Vilnius, 1963, p. 41, 42; D. Lukšys, Savotiška įvardžio *tas* vartosena, „Kalbos kultūra“, Vilnius, 1964, 7, p. 47.

Abejotinas A. Rosino („Kalbotyra“, XXIV (1) teigimas, kad lietuvių kalboje yra artikeliai, kilę iš parodomųjų įvardžių, kaip kitose ide. kalbose. Prie žymimojo artikelio, kurį smulkiau nagrinėja, jis priskiria parodomuosius įvardžius ir tais atvejais, kai jie dar turi aiškią nurodomąją (deiktinę) reikšmę (nurodo anksčiau minėtus daiktus), plg. jo duotus pavyzdžius: *Pons parsivežė paukštį iš usienio* (=užsienio)... *ūkvedys* pasakė: „*Vyrai, kas tą paukštį pavogs,... užplakts bus!*“ ...*eme kilika... biladams... Tas kilikas nauies teſtamentas eſti mana...* (Mž 26–27). ...*klauſikem... ape ubaga Lazari.... teipo ir apie ſchi Lazarì kalbedami... turim dabotiſi... Iſch tieſos ſchito Lazario giwenimas... pawargens buwa...* (BP II 189). *Thie iſch wieno wiſſadai ſtengeſſi prieſch ſchi Kriſtu* (BP I 108). *Panna tureio ſunu... Tą ſunu žmones Emmanuel wadina* (KN I 138) ir kt.

Net ir tose kalbose, kurios iš tikrųjų turi artikelius (pvz., vokiečių), šiais atvejais, kaip ir lietuvių kalboje, gali būti vartojami atitinkami įvardžiai, ne artikeliai, plg.:

1) *Kodėl tu sakai, kad Žmogaus Sūnus turės būti iškeltas aukštyn? Kas gi tas Žmogaus Sūnus?* (Jn 12, 34) – *Und wie ſageſtu denn / Des menſchen Son mus erhöhet werden. Wer iſt dieſer menschen Son* (Biblia... Deudsch Auffs new zugericht von D. M. Luth. Wittemberg, 1549), 2) *Dovydas visa tai numatė ir kalbėjo apie Mesijo prisikėlimą... Tą Jėzų dievas prikėlė* (Apd 2, 32) – *Dieſen Jheſum hat Gott aufferweckt* (ten pat).

Lietuvių kalbos įvardžiai *tas, ta, šitas, -a* ir kiti, vartojami su nusilpusia deiktine reikšme, tik priartėja, šiek tiek yra panašūs į kitų kalbų artikelius, bet jie anaiptol nėra tokie artikeliai, kaip germanų kalbose (vokiečių, anglų ir kt.). O tokie pavyzdžiai, kur išlaikoma aiški deiktinė įvardžio reikšmė, prie šios „artikelio“ funkcijos iš viso neskirtini.

Šie įvardžiai nebesiskiria ryškiau tarp savęs net ir semantiniu atžvilgiu. Literatūrinėje kalboje dažniau pasitaiko *tas, ta* kaip neutralesnės formos. Su įvardžiu *jis, ji* minėtosios pabrėžiamosios reikšmės formos taip pat neturi jokio santykio.

2) *Tas, ta* formos vartojamos daiktavardžio linksnių pozicijoje ir visų pirma santykiauja su daiktavardinėmis *jis, ji* formomis, taip pat kartu su daiktavardiškai vartojamomis *šis, ši, šitas, -a; anas, -a* ir kt. formomis[6]. Visoms šioms formoms būdinga anaforinė reikšmė. Eidamos daiktavardžių pozicijoje, jos paprastai nurodo aukščiau minėtą žinomą daiktą be pabrėžto išskyrimo ir tuo būdu pavaduoja anksčiau minėtus daiktavardžius. Šios formos yra gryni daiktavardžių substitutai.

Visi pinigai atiteko jo sūnui, o tas ėmė linksmai gyventi. BalčAP 199. *Zolys šnekino lagino Marcelę, o ta, galvą nuleidusi, paniūromis žiūrėdama, vypsojo.* ŽemR I 172. *Pienių ir rudmėsių* (rudgalvis baravykas) *nebesuvaldo: tos išsisklaidė po visą birštvyną.* ŽemR I 177. *O karalaitė padovanojo jam kalaviją, nusagstytą auksiniais pinigais, tie jam labai pravertė.* BalčAP 201.

Plg.:

Tarp Viliaus ir Martyno įsispraudusi sėdi ponia Gaidienė. Graži ji ir linksma. Ji kalbina Vilių, — šis tuo tarpu nieko neatsako. SimonR IV 359. — *Gal ir tu joji kartu* (naktigonėn)? — *Manęs neima. Jonas tai imdavo, o šitas* (=Petras) *neima.* BaltPV 100. *Šiaipjau anuodu* (=Lepukas ir Ferdukas) *buvo žmonės kaip žmonės, pusinteligenčiai.* VaižgP I 56.

Tarp savęs šios formos skiriasi leksiniais atspalviais ir sudaro semantinius variantus. Šiame posistemyje pirminės yra ne *tas, ta,* bet *jis, ji* formos — jos dažniausiai vartojamos ir reikšmės atžvilgiu visiškai neutralios. *Tas, ta* ir visos kitos čia paminėtos formos yra antrinės, jos rečiau vartojamos ir turi papildomus leksinius atspalvius. *Tas, ta* skiriasi nuo *šitas, -a; šis, ši* iš vienos pusės ir nuo *anas, -a* iš kitos pusės iš esmės taip pat, kaip aukščiau minėtos deiktinės reikšmės atitinkamos formos pirmame posistemyje — pagal nurodomojo daikto nutolimą nuo kalbančiojo asmens. Tik šiame posistemyje nurodytųjų įvardžių trinarė sistema jau visai silpna. Vartojami kaip anaforiniai (be pabrėžto išskyrimo) daiktavardžių pozicijoje, šie įvardžiai dažnai netenka savo leksinių atspalvių ir išeina iš vartosenos. Kaip anaforinis jau visai retas *anas, -a,* nėra dažnas ir *šitas, -a.* Palyginti su pastaruoju, kiek dažnesnis variantas *šis, ši,* bet ir jį dažnai galima pakeisti neutralesnėmis *tas, ta* formomis. Plg.:

Įėjęs, nei kaliošų nenusiaudamas, nei varvančios gubos nenumesdamas, išsitraukė iš ančio padrėgusį lakštą popieriaus ir atkišo Gintautui. Šis (=tas) *godžiai brukštelėjo jį iš sustingusių svečio rankų.* VaižgP I 127. *Drožiau iš visos jėgos arkliams, šie* (=tie) *kaip šoks bėgti...* PaukštAK 67.

Šis, ši paprastai išlieka, kai yra aiškus artimesnio ir tolimesnio nurodomojo daikto priešpastatymas arba kai tame pat sakinyje šalia *šis, ši* yra dar ir *tas, ta.* Plg.:

Pripratus prie ankštų savo kiemelių, šis nė nesirodė kiemas, tik atviras be tvorų laukas. VaižgRR I 117. *Vaikai patylomis juokėsi. Pasileido bėgti iš daržo trobos linkui. Didžiausias greitesnis, mažuosius paliko; šie vejasi verkdami, tas atsisukęs movė į kuprą.* ŽemR II 323—324.

---

[6] Dėl kitų formų plačiau žr. A. Valeckienė, Anaforiniai įvardžiai — daiktavardžių variantai, „Baltistica", VII(2), 1971, p. 139 t. t.

Antra vertus, visas šiame posistemyje aukščiau minėtas formas, taip pat ir *tas, ta*, savo vartosena stelbia neutraliausias variantas *jis, ji*. Pastarasis įvardis, galima sakyti, vartojamas be apribojimų (ypač neutraliajame literatūrinės kalbos stiliuje). *Jis, ji* dažnai gali pakeisti *tas, ta* formas, bet atvirkščiai – retesni atvejai. *Tas, ta* formos dažnai negali pakeisti *jis, ji* formų visų pirma dėl to, kad, be anaforinės funkcijos (kuri yra vienintelė *jis, ji* formoms), *tas, ta* turi ir kitokių funkcijų. Plg.:

1) *Tuo jis tarytum norėjo pabrėžti, kad jo veikalo negalima be išlygų priskirti romano, epopėjos, prozinės poemos ar kuriam kitam žanrui.* VaižgP I 12. 2) *Užgęsta ir Piliečių akys, palaidojusios saulės viltį. Belieka jam atminimui varvulių žvakės nuo stogo...* VaižgP I 43. 3) *Darbas – džiaugsmas ir sveikatos versmė, darbas žmogų išaukština ir sutaurina, lyg sakyte sako rašytojas. Ir čia negalima su juo nesutikti.* VaižgP I 25.

Pirmajam sakinyje pakeitus *jo į to* (veikalo), keičiasi įvardžio pozicija ir funkcija. Sakydami *to veikalo*, nurodome būtent tą iš ankstesnio konteksto žinomą veikalą. Sakydami *jo veikalo*, nurodome iš ankstesnio konteksto žinomą asmenį, kuriam priklauso veikalas.

Antrajame sakinyje *jam* turi daiktavardžio poziciją ir anaforinę funkciją. Jis nurodo žinomą, anksčiau minėtą asmenį, kuris yra veiksmo objektas (*belieka jam*). Pakeitus *jam* į *tam*, pastarasis tuojau susiejamas su *atminimui* (*tam atminimui*), t. y. gauna būdvardžio poziciją ir deiktinę funkciją. Jis nurodo žinomą anksčiau minėtą atminimą.

Trečiajame sakinyje *juo* nurodo rašytoją (negalima su juo, t. y. su rašytoju, nesutikti). Pakeitus *juo* į *tuo*, iš esmės keičiasi nurodymas: *negalima su tuo nesutikti* reiškia, jog negalima nesutikti, kad darbas – džiaugsmo ir sveikatos versmė.

Tas, ta anaforinės formos dažnai vartojamos, kai sakinyje minimi keli daiktai; *tas, ta* formomis paprastai nurodomas paskutinysis paminėtas daiktas (asmuo), plg.:

Sustojo į rinkį, vienas, apsukuo skriedamas, kam norint įbrukdavo žiužį, tas beregint čakš-čakš mušė gret stovintį ir ginė apsukuo rinkio. Muštasis, žiužį įgavęs, vėl pabrūkš kitam įdavė, o tas šalip stovintį taip pat šmiaukš-šmiaukš raižė. ValPJ 51. Šiame sakinyje *tas* sunkiai pakeičiamas į *jis*.

Kai nurodomas anksčiau minėtas veiksmo subjektas, vartojama *jis, ji*, plg.:

Apie kitus praeities plunksnos žmones Vaižgantas pasakė, galimas daiktas, nemaža tiesos, bet, kalbėdamas apie save, jis aiškiai perdėjo. VaižgP I 30. *Nepratęs buvo senis, kad jo negerbtų.* BorMS 18. *Bet Ulei visai nerūpėjo nei sustojusios moterys, nei jų kalbos, o dar mažiau visos bausmės, – čia, žemėje, ir ten – pragare. Kuo ji kalta buvo? Tiktai todėl, kad ji jauna, graži ir linksma buvo, tai kibo prie jos visi bernai, bet vesti nė vienas nenorėjo, nes ji neturėjo nei kraičio, nei pasogos.* BorMS 24.

Čia įvardžio *jis, ji* formų negalima pakeisti *tas, ta* formomis.

Smulkesnis *jis, ji* ir kitų anaforinių formų skirtumo nagrinėjimas išeina iš mūsų temos ribų. Čia norima tik pabrėžti, kad anaforinių įvardžių leksiniai atspalviai dažnai yra nublankę, ir daugeliu atvejų šių įvardžių vartosena priklauso nuo sakinio struktūros. Ypač dažni neutralizacijos atvejai, kai, esant tam tikram kontekstui, vieną formą pakeičia kita.

Čia dar pažymėtina specifinė, struktūriškai apibrėžta *tas, ta* formų kaip atliepiamųjų žodžių vartosena prijungiamajame sakinyje su santykiniais įvardžiais.

Kas pigiai pelno, tas pigiai ir išleidžia. Sln. *Ne tas stiprus, kurs muša, bet tas, kurs atlaiko.* PP 213.

Tokio tipo sakiniuose *tas, ta* formas aiškina šalutinis dėmuo. Šios formos gali eiti ir prieš aiškinamąjį dėmenį, ir po jo. Tokiuose sakiniuose *tas, ta* formos eina daiktavardžio linksnių pozicijoje (ypač su įvardžiu *kas*), bet kadangi jų vartosena struktūriškai apibrėžta, šių formų tokiais atvejais negalima pakeisti *jis, ji* formomis.

005. Bevardės giminės forma *tai* funkcionuoja daug siauriau, kaip gimininės to pat įvardžio formos *tas, ta*. *Tai* įeina tik į antrąjį aukščiau minėtą posistemį, t. y. ji visada vartojama substantyviškai – eina tam tikrų daiktavardžio linksnių pozicijoje, ir turi anaforinę reikšmę. Šia forma nurodoma, kas buvo anksčiau minėta arba tuojau po jos pasakyta be pabrėžto išskyrimo.

Dažniausiai forma *tai* vartojama subjekto vardininko ir objekto galininko linksnių pozicijoje. Plg.:

Šimoniai visada rūpinosi engiamaisiais, tai jau jiems prigimta. SimonAŠL 24. *Poetė mokėjo būti jauna su visu jaunystės užsimiršimu, iliuzijomis ir juoku. Tai retai kam pavyksta.* KubSNL 171. *Skausmo debesėlis perbėgo visiems per kaktą, prisiminus mirusį tėvelį. Tai pastebėjusi, motinėlė tarė...* ŽemR I 154. *... nespėju nulipti nuo arklio, o šarvuotis jau įsirausęs į žemę. Tai padaryti jam padeda nepaprastai stiprūs nagai.* IvanPŽ 60. *Ypač parbloškė Hansą Cvibaką tai, kad jis atvykusiųjų kryžiuočių tarpe pamatė laisvus Kūlgailį ir Šarką.* VienPD, K 334.

Taigi pagal poziciją ir reikšmę formą *tai* galima sieti tik su vyriškosios bei moteriškosios giminės daiktavardinėmis anaforinėmis formomis (2 posistemis). Kitaip sakant, tik anaforinės yra trys formos: *tas, ta, tai*, o deiktinės (siaurąja prasme) yra tik dvi formos: *tas, ta*.

006. Anaforinėms formoms *tas, ta, tai* bendra yra vienoda pozicija (jos užima daiktavardžio linksnių vietą) ir funkcija. Tačiau šios formos labai daug skiriasi tarp savęs. *Tai* forma priešpastatoma kartu vyriškosios bei moteriškosios giminės formoms *tas, ta*. *Tai* skiriasi nuo *tas, ta* formų visų pirma pagal daiktų nurodymo pobūdį ir antecedentus. Be to, formą *tai* priešpastatant *tas, ta* formoms, kartu ji vienokiu ar kitokiu būdu priešpastatoma ir *tas, ta* formų semantiniams bei sintaksiniams variantams, visų pirma pagrindiniam tos sistemos variantui *jis, ji*. Antra vertus, forma *tai*, įsijungdama į aukščiau minėtų anaforinių įvardžių posistemį, įsiveda ir naujų narių, su kuriais *tas, ta* formos tiesiogiai nesantykiauja. Visi šie skirtumai bus aptariami toliau.

Formos *tai (tatai*[7]*)* invariantinė reikšmė ir santykis su *tas, ta* formomis

007. *Tai* ir *tas, ta* formos visų pirma sudaro semantinę opoziciją. Jos priešpastatomos pagal daiktų nurodymo pobūdį.

Vyriškosios ir moteriškosios giminės formos *tas, ta* vartojamos, konkrečiai nurodant žinomus anksčiau minėtus daiktus. Dažniausiai šios formos vartojamos, nurodant asmenis.

– *Levuk!* – *sušuko Baltaragis. Tas atsisukęs klausėsi.* ŽemR II 62. *Šliokš – šliokš šlakstė vandenį ant mergaičių, o sušlapinę ki-ki-ki juokės, nes tos, kaipo šventą dieną padoriai apsidariusios, čežėjo.* ValPJ 83.

---

[7] Formos *tatai* reikšmė yra tokia pat, kaip *tai* formos, tik pirmoji forma labai retai vartojama, žr. 1 lentelę. Dėl to *tatai* šalia *tai* toliau nekartojama.

Tas, ta formomis nurodomi ir kiti gyvi daiktai.

Tas capt sugrobė lapei už uodegą, bet ta ištraukusi blykš pasirodė po stalu. ValPJ 55. *Jis* (Pranaitis) *nieko neatsakė, tik perliejo botagu kumelę, kad ta net šuoliais leidosi keliu.* Myk-PutS 19.

Tas, ta formos taip pat nurodo ir negyvus daiktus.

Pienių ir rudmėsių [rudgalvis baravykas] *nebesuvaldo: tos išsiskaidė po visą biržtvyną.* ŽemR I 177. *Visi apsiavę su batais, bet tuos dėvėjo tiktai lig išeidamys iš bažnyčios.* ValPJ 30. *Klausiau: „Ką šoksit?" Atsakė: „Anglėzą". Man tą griežiant, spardės visi...* ValPJ 74.

Visais šiais atvejais konkrečiai nurodant žinomą daiktą, *tas, ta* formų antecedentai (žodžiai, nurodantys tą patį daiktą, kaip ir įvardis) yra tam tikri daiktavardžiai. Paprastai daiktas pirma pasakomas daiktavardžiu, o paskui, nurodant tą patį daiktą, vartojamas įvardis. Taigi *tas, ta* įvardis pavaduoja tam tikrą daiktavardį, kaip *jis, ji* bei kiti aukščiau minėti anaforiniai įvardžiai.

Tiek vyriškosios, tiek moteriškosios giminės formos nurodo minėtuosius daiktus vienodai, nurodymo pobūdžiu jos nesiskiria. *Tas, ta* formos tarp savęs skiriasi tik pagal antecedentus. Jos yra derinamos su antecedentais gimine ir skaičiumi. Sakysim, jeigu antecedentas turi vyriškosios giminės vienaskaitos formą, tai ir įvardžio vartojama vyriškosios giminės vienaskaitos forma ir pan., plg.:

Tujaus klausė tėvą: „Ar leidi dukterį?" Tas atsakė: „Leidžiu". Klausė motynos: „Ar leidi?" Ta vėl atsakė: „Leidžiu"... ValPJ 156. *O karalaitė padovanojo jam kalaviją, nusagstytą auksiniais pinigais, tie jam labai pravertė.* BalčAP 201.

Tuo būdu tarp vyriškosios ir moteriškosios giminės formų skirtumas yra grynai gramatinis, paremtas tų formų derinimu gimine ir skaičiumi su kitomis formomis (antecedentais).

Kai *tas, ta* formos vartojamos kaip atliepiamieji žodžiai prijungiamajame sakinyje su santykiniais įvardžiais, jų antecedentai yra visa frazė, pasakyta šalutiniu dėmeniu.

Kas Rimšienę apšnekės, tas dar negimė... ŽemR I 27. *Kas ryto nemato, kas nieko nestato, tam vietos nebus naujo darbo būry.* Kors(LKŽ V 363). *Kas veža, tą ir plaka.* JablRR I 492. *Kieno geri nagai, to ir gerklė plati.* ŽemR I 203. *Ne tas pirmas ėjo, kas rado, bet tasai, kuris pametė.* PP 212. *Taigi nevenk, žmogau... tam dėkavot, kurs ugnį tau ir šilumą davė.* DonR 97. *Tos tesigėdi tik, kurios tingėt nesigėdi.* DonR 39. *Aš gi su tais, kur nebijo plaukti bangų barami.* SNėrP I 223. *Katras išėjo medžioti, tas nušovė lapę.* JV 1060. *Katro nėra, tas kaltas.* Dkš.

Antecedentas – šalutinis dėmuo, gali eiti prieš įvardį ir po jo. Tokiais atvejais *tas, ta* formos taip pat nurodo tam tikrą konkretų (tik neapibrėžtą) daiktą, paprastai asmenį, kurį apibūdina šalutinis dėmuo. *Tas, ta* formos derinamos su santykiniais įvardžiais. Su *tas* vyr. g. vienaskaitos formomis dažniausiai vartojamos atitinkamos *kas*, rečiau *kuris, katras* vyr. g. vienaskaitos formos (*Tas dar negimė, kas* (*kuris, katras*) *Rimšienę apšnekės*). Su vyr. g. daugiskaitos (*tie*) ir moteriškosios giminės (*ta, tos*) formomis paprastai vartojamos *kuris, -i, katras, -a* formos (*kas* šiuo atveju retesnės), atitinkamai suderintos su pirmosiomis gimine ir skaičiumi (*Tie* (*ta, tos*) *dar negimė, kurie* (*kuri, kurios*) *Rimšienę apšnekės*).

Tokiuose sakiniuose *tas, ta* formų antecedentą (šalutinį dėmenį) bei pačias *tas, ta* formas galima pakeisti substantyvine (dalyvio, būdvardžio) forma, sudaryta iš

šalutinio dėmens (antecedento) veiksmažodžio bei jo atitikmens šioje pozicijoje (tarinio formos). Plg.:

Kas (kuris) Rimšienę apšnekės, tas dar negimė⇒Rimšienę apšnekėsiantysis (tas) dar negimė.

Transformuotame sakinyje substantyvinė forma *apšnekėsiantysis* reiškia asmenį, kurį nurodo forma *tas.*

008. Bevardės giminės forma *tai* vartojama, apibendrintai, nekonkrečiai nurodant reiškinius, veiksmus ar daiktus[8].

Rapolas ničnieko neveikė, bet tai jam pačiam buvo neapsakomai biauru ir nuobodu. VaižgRR I 127. *Vienas miau-miau it katinas miauzgėjo, kitas ve-ve it veršis rėkė... Aš, tai girdėdamas, neištūrėjau.* ValPJ 67. *Jos būdas, jos siela jam visai nerūpėjo, nes apie tai jis savo nuovokos neturėjo.* VienPD, K 158.

Skirtingai nuo *tas, ta* formų, kurių antecedentas paprastai yra daiktavardis, formos *tai* antecedentas dažniausiai yra ištisa frazė: sakinio dėmuo, visas sakinys, keli sakiniai, pastraipa ir pan. Forma *tai* nurodo, ką išreiškia visa frazė. Antecedentas gali eiti prieš formą *tai* ir po jos.

Prepozicinėje padėtyje (prieš formą *tai*) eina antecedentas, kurį sudaro:

a) Sujungiamojo ar bejungtukio sakinio dėmuo ar keli tos rūšies dėmenys.

Jis kalbėjo su manim kaip su suaugusiu, ir tai man buvo labai malonu. VenclPU 436. *Dar tada, kai privačiai mokiausi pas mokytoją Butauską, mane vienoje pjesėje kvietė vaidinti, o tai anais laikais didelė retenybė ir garbė.* VenclPU 320. *Ir akys užgriuvo; į amžiną tinginį pavirtai, pasileidęs ant miego, ar tai pridera tokiam jaunam?* ŽemR I 69.

b) Prijungiamojo sakinio pagrindinis dėmuo.

... visus ūkio darbus dirbo tokiuo pakabumu, tokia lengvybe, lyg tai jam buvo tikra „ulionė", o ne vargas. VaižgP I 215. *Nerūkyti jokios rūšies tabako, nes tai apsunkina krūtinę.* BaranR II 8.

c) Prijungiamojo sakinio šalutinis dėmuo (šiais atvejais antecedentas gali eiti ir po formos *tai*, žr. toliau).

Ką senis Vidmantas, alaus atsigėręs, juokais pranašavo, tai netikėtai veikiai įvyko. VaižgP I 67. *Kaip, kada ir kas pirmas jų pateko į Lietuvą, tai palieka uždengta gilių amžių rūkais.* VaižgP I 60. *Nors minėtasis darbas ir nepasisekė padaryti, bet, nežiūrint į tai, laikas, kurį sugaišau su mūsų kalbotyriu, nenuėjo veltui.* BūgRR I 190.

d) Bet koks dėmuo ar keli dėmenys mišriojo tipo sakinyje.

Čia jis atsiminė, kad tuo reikalu dar nekalbėta su pačia Darata, bet tai kalvio sumanymų negalėjo pakeisti. VenclR III 108. *Minėtųjų zoologų kraštas (Turkmėnija) nuo senų laikų pagarsėjęs kaip maliarijos ir leišmuniozės židinys, bet tuose rajonuose, kur gausu šikšnosparnių, šios ligos pasireiškia daug rečiau, ir manoma, kad tai yra šikšnosparnių nuopelnas, nes jie apvalo kraštą nuo uodų ir kitų vabzdžių, kurie tas ligas platina.* IvanPŽ 32.

e) Atskiras sakinys ar keli sakiniai.

„Ačiū, ačiū, bobutėle, tamstos dainelė labai yra graži!" Tai girdėdama, bobutė ki-ki-ki juoktis pradėjo. ValPJ 20. (Kazelis) *Žinai, motut, kuo aš norėčiau būti?*

---

[8] Dėl *tai* reikšmės plg. K. Ambrasas, Kai kurios semantinės ir morfologinės anglų ir lietuvių kalbų asmeninių įvardžių savybės, „Kalbotyra", XXI, Vilnius, 1970, p. 227.

(Morta) *Anksti dar apie tai galvoti tau. Užauk pirmiau.* SruogR II 170. *Nebus dviejų valstybėje karalių! Supliš vieningas kūnas į dalis! Sugrius vienybė mūsų! Kelsis karas! Paplūs kraujuos tėvynė ir bažnyčia, ir priešai nuterios kapus senelių, — tai tau, karaliau, atsakyti teks!* SruogR II 85. *Kenčiamieji* (=neveikiamieji) *dalyviai ir latvių kalboje nieku neprasikiša pro mūsuosius. Tatai aiškiai galima matyti iš paduodamųjų pavyzdžių.* BūgRR I 535.

f) Ištisa pastraipa.

Prabėgo maloniais kvapais dvelkiantis berželis ir dingo kaip vasaros migla. Rytai kvepia sidabrine rasa, ir groja laumžirgis žolėje. Švelniai teškendamas sidabrinėmis bangelėmis, puikiame slėnyje šnara upelis, ir čiobreliuose dūzgia bitutė, ir noksta derlios javų varpos. Alsus karštis laikosi visą dieną. Žvanga dalgiai skambiais balsais... Nors tai paguodžia, nors nuteikia, bet mano siela nelaiminga... BaranR II 33.

A. Vienuolis ištisą epizodą, kur pasakojama, kaip Jogaila, žaisdamas su Vytautu, vos nenuvožia pastarajam galvos, nurodo įvardžiu *tai*: *Bet tai buvo seniai.* VienPD, K 426.

Tokių atvejų literatūroje nemaža.

Postpozicinėje padėtyje (po formos *tai*) eina antecedentas, kurį paprastai sudaro:

a) Prijungiamojo sakinio šalutinis dėmuo.

Kaip žmogus gali išgalvoti tai, ko gyvenime nėra buvę? PaukštAK 44. *... man nieko naujo neatsitiko, išskyrus tai, kad lig šiolei tebesu sveikas.* BaranR II 96. *Ji būtent galvojo apie tai, kaip ji paaugs ir kada tai bus.* SimonOBT 49. *Tuokart Stanislovą jauni svečiai pradėjo barti už tai, jog jiems išplėšė jauną mergelę.* ValPJ 111. *Mums čia šiuo tarpu rūpi ne tai, ar pasaka apie Widewut'į yra tikra, ar ne.* BūgRR I 187.

b) Aiškinamoji sakinio dalis ar aiškinamasis dėmuo.

Tai nuostabi tuščiažmogio silpnybė — girtis savo giminės senobiškumu... VaižgP I 62. *Adomukas dar nepilnai išmanė, ką gi tai reiškia — nebėra tavo dėdės.* VaižgRR I 154.

c) Ištisa aiškinamoji pastraipa iš kelių sakinių.

Puikus tai buvo vaizdas ir graudingas! Išjojo jis karaliaus pasitikt už miesto vartų, tartum jaunikaitis, ant balto žirgo, auksu išdabinto. Linguoja vėliavos, trimitai gaudžia... Karalius šluostyt ašaras pradėjo... O žirgas Vytauto piesta sustojo, karčius papurtė, suprunkštė ir šoko per lauką lėkt kaip viesulas pašėlęs... Ir kunigaikštis krito kaip stuobrys... SruogR II 126.

Vaižganto „Dėdės ir dėdienės" pradedama žodelyčiu *tai*, kurio aiškinimas yra visa apysaka. Plg.:

Bepiga, kad tai būtų buvę tėvelio ar motutės broliai ir jų žmonos... Man tenka į lietuvių tautos epopėją įvesti kitos rūšies dėdžių ir dėdienių. Liūdna tai bus istorija... VaižgRR I 35–36.

Visais šiais atvejais, kai *tai* formos antecedentas yra frazė, šios formos nuoroda yra labai bendra. Kai antecedentą sudaro sakinys ar sakinio dėmuo, formos *tai* nuoroda koncentruojama į sakinio tarinį — veiksmažodį ar jo ekvivalentą šioje pozicijoje. Dėl to formą *tai* tam tikrais atvejais galima pakeisti veiksmažodiniu, būdvardiniu ar kitokiu (atitinkamai pagal tarinio formą) daiktavardžiu, reiškiančiu abstraktų veiksmą, arba veiksmažodžio bendratimi. Prie daiktavardžio tokiu atveju paprastai reikalingas parodomasis įvardis (*tas, šis*).

Buvo nutarta žygiuoti į Lydą, nors apie tai (= apie tą nutarimą) *žinojo tik kunigaikščio artimieji.* VienPD, K 405. *Lietimo organai labai išlavėję, ir tai* (= tas lietimo organų išlavėjimas) *turi gyvybinės reikšmės banginiui pasineriant ir išnyrant.* IvanPŽ 204. *Miegapelėmis šie žvėreliai vadinami dėl to, kad, užėjus žiemai, jie užmiega ilgam laikui; kai kurios rūšys prieš tai* (=prieš tą užmigimą) *nutunka.* IvanPŽ 108. *Dantų sistema panaši į vabzdžiaėdžių, ir tai* (=tas panašumas) *dar kartą įrodo, kad šios dvi grupės yra gimininingos.* IvanPŽ 28. *Vis dėlto džann, džann, nes taip jau reikia. Tai būtinasis vasaros priedas; tai – dalgių koncertas* (=Tas džansėjimas...). VaižgP I 223. *Bet žmonijos progresas nutrūktų, jei niekas pirštu neparodytų esamo blogio ir nesiilgėtų kažko geresnio, tobulesnio. Tai poeto pareiga* (=Parodyti blogį, ilgėtis grožio – poeto pareiga). KubSNL 84.

Plg. tokius pasakymus:

– *Ką tu čia turi? – paklausė jo kitas senas burtininkas, neturėjęs jokio vardo, ir tas vardo neturėjimas buvo didžiausias jo vertumas* (=ir tai buvo didžiausias jo vertumas). BalčAP 93. *Priėję prie sosto, kur sėdi princesė, jie tiesiog netenka žado, tiktai kartoja paskutinius jos žodžius, o tas kartojimas jai visai netiko* (=ir tai jai visai netiko). BalčAP 238. *Tik vieni gluosniai vis dar tebelaikė savo žiedus vilnonėse pirštinėse: jie buvo labai atsargūs, o toks atsargumas, reikia pasakyti, juk nuobodus daiktas!* (=o tai, reikia pasakyti, juk nuobodus daiktas!) BalčAP 274.

Tam tikrais atvejais visą antecedentą, kurį sudaro šalutinis dėmuo su santykiniu įvardžiu, (taip pat ir formą *tai*) gali atstoti dalyvio ar būdvardžio bevardės giminės forma, einanti šalutinio dėmens tariniu arba sudaryta iš to dėmens tariniu einančios veiksmažodžio ar būdvardžio formos. Bevardės giminės forma žymi su veiksmu ar ypatybe susijusį bendrą reiškinį.

1) *Bet nei sunku Kaziukui, nei įkyru. Ana, bus įkyru vykinti tai, kas savo sumesta, pajusta, pamėgta ir išpuoselėta...* VaižgRR I 402. ⇒ *Ana, bus įkyru vykinti savo sumesta, pajusta, pamėgta ir išpuoselėta.* 2) *Iš kur atsiranda žmoguje galia matyti pasaulyje tai, ko niekas nemato.* KubSNL 55. ⇒ *Iš kur atsiranda žmoguje galia matyti niekieno nematoma.* 3) *Gana bus atiduoti reikalingam tai, ko mes patys nebereikalingi.* VaižgP I 73. ⇒ *Gana bus atiduoti reikalingam* (kas) *patiems nebereikalinga.*

Šios rūšies pakeitimai bei transformacijos, žinoma, yra riboti tiek struktūriškai, tiek stilistiškai (galimi tik esant kitoms palankioms sąlygoms), bet jie rodo, koks šiais atvejais (kai antecedentas – frazė) yra bendras *tai* formos nurodymas palyginti su aukščiau minėtų *tas, ta* (*jis, ji* ir kt.) formų nurodymu.

Net ir tais atvejais, kai *tas, ta* formų antecedentas yra šalutinis dėmuo su santykiniu įvardžiu, nurodymas yra daug konkretesnis (*Kas Rimšienę apšnekės, tas dar negimė* (nurodomas tam tikras asmuo), negu *tai* formos nurodymas. Jų ir pakaitalai kiti (plg. 007).

Visais atvejais, kai *tai* formos antecedentas yra frazė, šios formos niekaip negalima pakeisti *tas, ta; jis, ji* ar kitomis gimininėmis anaforinių įvardžių formomis.

009. Tam tikrais atvejais forma *tai* vartojama ir su tokiais antecedentais, kaip *tas, ta; jis, ji* ir kt. gimininės konkretaus nurodymo formos, t. y. su prieš tą formą einančiu daiktavardžiu. Tačiau ir šiuo atveju tarp *tai* formos ir *tas, ta; jis, ji* ir kt. formų antecedentų yra skirtumo. Formos *tas, ta* ir kt. konkrečiai nurodo tam tikrą daiktą, kurį reiškia ir antecedentas. Žodžiu, tarp formų *tas, ta* nurodomo daikto ir

jų antecedento reiškiamo daikto yra visiškas sutapimas. Tuo tarpu tarp formos *tai* nurodomo daikto ir jos antecedento reiškiamo daikto dažnai atitikimo nėra. Tai atsitinka dėl įvairių kontekstinių aplinkybių.

Tarp forma *tai* nurodomo ir antecedento reiškiamo daikto nėra visiško sutapimo:

a) Kai formos *tai* antecedentas reiškia abstraktų daiktą, kurio sąvoka nėra griežtai apibrėžta: jai galima priskirti daugiau ar mažiau požymių, suprasti perkeltine reikšme ir pan.

1) *Kaip prieš mažą operaciją: nors žinai tai neskaudėsiant, nors tai kokainuota, vis dėlto virpi, nervinies.* VaižgP I 195. 2) *...kaip ir kam gi įvertinsi saulės labą darbą, kad tai ir savaime aišku?* VaižgRR I 43. 3) *O kambarinių parodymas? Ar tai dar maža sako?* SruogR II 58. 4) *... atsidėję klausos plieno kietumo: piovėjai tai pažįsta iš balso.* VaižgP I 223. 5) *Buvo nuvargęs, bijojo ir prietykių su kratikais: kunigui tai nederėjo.* Vaižg P I 178.

Pirmajame sakinyje antecedentu eina *operacija*, bet *tai* nurodo ne tiek pačią operaciją, kiek jos veiksmus (juk negalima būtų pasakyti: *operacija (ji) neskaudės, operacija kokainuota*). Antrajame sakinyje formos *tai* antecedentas yra *darbą*, bet *tai* nurodo daugiau ne patį saulės darbą, bet iš to kylančius rezultatus. Trečiajame sakinyje, kur *tai* antecedentu eina *parodymas*, suprantama, kad *tai* nurodo visa, ką kambarinės yra sakiusios, o ne vieną kokį konkretų parodymą. Ketvirtajame sakinyje forma *tai* nurodoma ne pats plieno kietumas kaipo toks, bet kietumo laipsnis dalgyje. Paskutiniame sakinyje *tai* nurodo prietykius su visais iš to kylančiais padariniais.

Daugeliu tokių atvejų pakeisti formą *tai* gimininėmis anaforinių įvardžių formomis *tas, ta*; *jis, ji* ir kt. vargiai įmanoma. Tačiau pasitaiko kontekstų, kur formą *tai* tokiais atvejais galima pakeisti minėtųjų anaforinių įvardžių gimininėmis formomis[9]. Plg.:

Buvo susirūpinęs ir dėl išpažinties, bet, vėl numatęs visokių keblumų ir tiek daug vienas kitam prieštaraujančių įvykių savo gyvenime, atidėjo tai tolesniam laikui. VienPD,K 167. *Atsipeikėjęs ponas Gerulavičius tik pasakė susirinkusiems, kad išvydęs didelį stebuklą ir kad išpažinsiąs tai tik vienam klebonui.* VienPD,K 201.

Šiuose sakiniuose vietoj *tai* galima pavartoti atitinkamą *jis, ji* formą (*atidėjo ją – išpažintį; išpažinsiąs jį – stebuklą*). Vis dėlto kai *išpažintį* pakeičiam įvardžio forma *ją*, turim galvoje daugiau tik patį veiksmą, konkrečią procedūrą, o formos *tai* nuoroda platesnė, ji apima ir tai, ką per tą išpažintį pasakys. Tas pats dėl *stebuklo* pakeitimo *jį* forma.

Plg. dar tokius sakinius:

1) *Nu, tik dabar aš tepajutau tvaiką, ale* (=bet) *tokį, kad visas miestelis gali nuo jo išdvėsti. O, lieber Gott! iš kur tai, kas tai.* VaižgP I 188. 2) *Nieko per visą savo amžių, nė šito savo jausmo, Sviestavičius nemėgino pakiloti, kokios tai svaros ir vertybės; pakrapštinėti, iš kur jis, kas jis ir koks?* VaižgP I 117.

Pirmajame sakinyje antecedentą *tvaiką* pavaduoja *tai*, antrajame – *jausmą* iš pradžių nurodo *tai*, o toliau du kartus *jis*. Plg. tokius pat pasakymus tokioje pat si-

[9] Formą *tai* patogiau yra gretinti su anaforinių įvardžių *jis, ji* formomis, nes jos neutraliausios ir plačiausiai vartojamos, o formos *tas, ta, šis, ši* ir kt. yra specialiai apibrėžtos ir daugeliu atvejų taip pat pakeičiamos *jis, ji* formomis. Be to, gimininių formų *tas, ta* negalima painioti su vyr. g. vn. formomis *tas, ta, tam, tą* ir t. t., kurios turi atitinkamą funkciją, kaip forma *tai* (žr. toliau).

tuacijoje su skirtingais įvardžiais: *iš kur tai, kas tai* (tvaikas) ir *iš kur jis, kas jis* (jausmas). Čia *tai* ir *jis, ji* formos tiek mažai skiriasi savo semantine funcija, kad lygiagrečiai vartojamos. Tai atvejai, kai dėl tam tikro konteksto *tai* ir *jis, ji* vartosenos sferos susitinka.

b) Kai formos *tai* antecedentas reiškia pavadinimą.

...bus pinigų ūkiui tverti kitur. – Kur? – nustebo Sviestavičius... – Linksmynėje. Žinai, ką tai reiškia? – Žinau, džiaugsmo, linksminimosi vietą. VaižgP I 133. *...pirmas totorių kronikoje paminėtasis kunigaikštis vadinasi: Szwejst-Sapandaila. Lietuvių kalboje tai reiškia: Šviesiausias – Najjas'niejszy – Sijatelnyj.* VaižgP I 60. – *Batvinis? – Tai pavardė?*

Šiuose sakiniuose *tai* forma nurodo ne vietą (Linksmynę) ar asmenį (Sapandailą, Batvinį), bet tik patį tos vietos bei asmens pavadinimą, kurie toliau komentuojami. Plg. pasakymą: *Žinai, ką man ji reiškia* (Linksmynė)?, kur turima galvoje tik vieta.

c) Kai formos *tai* antecedentas reiškia keletą tos pat rūšies daiktų ir forma *tai* juos nurodo apytikriai kaip tos sferos dalykus.

1) *... ir ji pati mielai ėjo, atsinešdama nemažiau „pyrago ir varškės", kaip kitos moteriškos. Miela ir priimti tai iš jos, žinant ją ne paslapčiomis iš savo pono tai imant ir ne vagiškai tai atsinešant.* VaižgP I 142. 2) *Tiesa, jis į tą kambarį ateidavo tik nakvoti, o dieną turėdavo paskirtą vietą aulėje, bet vis dėlto tai buvo geriau, negu „labirintas".* Myk-PutAŠ 62.

Pirmajame sakinyje *tai* nurodo ne konkrečiai „pyragą ir varškę", bet visa, kas paprastai atsinešama, einant į svečius. (Neatsitiktinai autoriaus „pyragą ir varškę" rašoma kabutėse.) Antrajame sakinyje *tai* nurodo ne tiek kambarį ir vietą aulėje, bet apskritai tokią jo gyvenimo padėtį.

Plg. dar tokius sakinius:

...dar klėtis stovi pilna grūdų, lašinių, linų, vilnų? Tamstai tai niekai, o Ansui pagunda, pavydas. VaižgP I 74. – *O ką mums pasakyti dėl maisto ir dėl pašaro arkliams? – Tai mes bendrai aptarsime su magistru.* VienPD,K 399. *Ji neįsivaizdavo laimės ir būties pilnumo be krykštaujančio kūdikio, mylinčio vyro, savo jaukaus namų kampo. Tai pirmutinė žmogiškosios egzistencijos grandis.* KubSNL 314.

Šiuose pavyzdžiuose vietoj *tai* formos gimininės formos (*tas, ta; jis, ji* ir kt.) būtų nenatūralios; be to, tada keistųsi ir nurodymo pobūdis.

d) Kai antecedentas reiškia vieną konkretų daiktą, o forma *tai* nurodo jį su visais jo atributais ir iš to kylančiais padariniais.

1) *Tą lanką dvaras, lažininkus paleisdamas, buvo tyčia sau išsirėžęs. Tik jam tai buvo neparanku, toli; tad už niekus iškaišiodavo sodiečiams galeliais.* VaižgP I 86. 2) *Pačiais pažemiais duknomis paklota storai, tirštai sužėlusi pievažolė, lyg tankia eželine vilna avikailis. Tai kur gražiau, neg kai žmonės susidaro kreželį puikių puikiausių žiedų.* VaižgP I 219. 3). *Dvare dar yra gana visokios užmirštos medžiagos. Vežkis tai surankiojęs į Linksmynę.* VaižgP I 134. 4) *Kai kur gamtoje yra natūralių laižyklų, ir elniai nuo senų laikų vis tenai lankosi druskų pasilaižyti. Tokių vietų yra Sibire, o vietiniai medžiotojai tai žino ir tykoja ateinančių elnių.* IvanPŽ 261.

Pirmajame sakinyje *tai* nurodo ne tik pačią lanką, bet ir visus nepatogumus, kylančius dėl to, kad ta lanka toli, ne prie dvaro. Galėtų čia būti vietoj *tai* ir *ji*, ta-

da būtų konkrečiai nurodoma tik lanka. Be to, šalia jau yra įvardžio forma *jam*, taigi antroji tos pačios šaknies forma ir stilistiškai būtų nepageidautina. Antrajame sakinyje vartojant formą *tai*, turima galvoje ne tik pievažolė, bet ypač jos gražus sužėlimas. Trečiajame sakinyje vietoj *tai* galima būtų pasakyti ir *ją* (medžiagą), tai būtų konkrečiau, bet autoriaus kaip tik nenorima tokio apibrėžtumo. Čia *tai* nurodo ne tik medžiagą, bet dar kai ką, visa, kas yra dvare tinkama statybai. Pastarajame sakinyje *tai* galima būtų pakeisti forma *jas* (t. y. vietas, laižyklas), bet kai pasakom *tai*, nurodom plačiau, ne tik tas vietas ar laižyklas, bet ir tai, kad elniai ateina prie jų.

e) Kai antecedentą sudaro daiktavardiškasis žodis, neturintis giminės kategorijos, ar veiksmažodžio bendratis, *tai* šiuo atveju labai parankus.

Gi žemės pirktis... pavelijo vos 60 aešimtinių. Tai labai daug galų gale. VaižgP I 211. *Poezija privalo įsijungti į viską, kas dedasi pasaulyje, ir jausti už tai atsakomybę.* KubSNL 126. *Paversti žodžiais pergyvenamą akimirką – didžioji lyrikos galia, privalumas ir išskirtinė ypatybė. Tai šio žanro dėsnis.* KubSNL 174.

Atskirais atvejais forma *tai* vartojama su prieš ją einančiais daiktavardžiais, bet iš konteksto sunku pasakyti, ar tas daiktavardis yra formos *tai* antecedentas. Forma *tai* gali būti siejama ne tik su tuo daiktavardžiu, bet su visa fraze.

...jau buvo besileidžianti ištaškyti visas valkas, berūkstant namo, kaip po kryžium išsitiesė žmogystė, ne meška. Tai (=kas išsitiesė) *aiškiai per rūką dūlėjo.* VaižgP I 138. *Vilkas pažiūrėjęs sako: „Egi anoj pusėj marelių skraido pulkas žąselių". Žąsinas atsako: „Tai* (=kas skraido) *ne dėl tavęs!"* ValPJ 139. *... yra viena* (žvakė) *už abrozdo* (=*paveikslo*), *bet tai* (=kas yra už paveikslo) *dėl savo namų...* VienPD, K 24. *Kapinės keturkampiu apaugusios įvairiais medžiais, ypačiai pušimis ir eglėmis... Jos niūniuoja kaip kitąkart, taip ir šiandien savo amžinybės giesmę, slėpiningai, tyliai. O tačiau tai* (=kas niūniuojama) *skamba lyg balsas motinos, užmigdančios savo mylimą verkiantį vaikelį.* SimonAŠL 8. *Mikodemo mina buvo taip kvaila, kad nors paveikslą iš jo rašyk... Tai* (=kad mina buvo kvaila, minos kvailumas) *pabaigė Vizgirdą įtikinti atėjus jo pražūties valandai.* VaižgP I 201.

Iš visų aukščiau pateiktų variantinių nuo konteksto priklausomų atvejų galima matyti, kad *tai* su antecedentais vartosena nėra griežtai atribota nuo gimininių formų *tas, ta, jis, ji* ir kt. vartosenos. Kartais galima ir *tai*, ir pastarosios formos. Forma *tai* paprastai vartojama, kai daiktai nurodomi, nenorint jų griežtai apibrėžti (apibendrintas nurodymas).

010. Reikia atskirai nurodyti dar vieną *tai* formos vartojimo atvejį, kai jos antecedentas yra daiktavardis ar jį atstojantis žodis. Šis atvejis apibrėžtas struktūriškai: *tai* eina sakinyje ar sakinio dėmenyje, kurio tarinį sudaro daiktavardžio vardininkas. Šis vardininkas apibūdina formą *tai* bei jos antecedentu einantį daiktavardį ar daiktavardinę formą. Antecedentas paprastai eina kitame sakinyje prieš įvardį – prepozicinėje padėtyje, nors kartais gali būti ir postpozicijoje (inversija).

Šiais atvejais *tai* gali nurodyti (kaip *tas, ta* formos, plg. 007):

a) Asmenį.

Jonukas būtų ir daugiau gavęs kitur, nes tai vyras ir iš stuomens, ir iš liemens kaip iš pieno plaukęs. ŽemR I 73. *Netoli vežimuko kaži kas, nutvėręs kalvį į glėbį, užniko meilingai bučiuotis. Buvo tai jaunas, skaistus vaikinas, apsidaręs gimnazisto švarkais.* ŽemR I 46. *Moterų gydytoją kaip tik esanti pasigedusi visa Lietuva,*

nes tai dar naujiena. VaižgP I 70. *Žvalgėsi kalvis Bronislovo, o tas, šalia stovėdamas, jau stebėjosi į Petronėlę. Buvo tai jaunitelė, aukšta, liekna kaip stirna mergaitė...* ŽemR I 52. *... pirko* (žemę) *tokios rūšies žemaičiai, kokių jis ilgą laiką kaip tik dairės... Tai Vilius Vidmantas, prūselis su savo dukteria inteligente Darata.* VaižgP I 125.

b) Gyvį.

Žiūri, kad tas pats žmogus turi tokį žvėrį – o tai buvo vilkas – parduot. BsRP 40. *Dauguma žinduolių gyvena sausumoje, bet yra prisitaikiusių labai įvairiam vietovaizdžiui. Palyginti su paukščiais, tai ramūs, nelabai paslankūs padarai.* IvanPŽ 9. *...visi Europos, Afrikos, Amerikos šikšnosparniai žmogui labai naudingi – tai svarbūs kenksmingų vabzdžių naikintojai.* IvanPŽ 28. *Iš visų Amerikos beždžionių bene geriausiai žinoma kapucinų gentis. Tai vidutinio dydžio žvėreliai.* IvanPŽ 46. *Voverės plačiai paplitusios visoje Europoje ir Sibire iki Šiaurės Kinijos. Tai miškų gyventojas.* IvanPŽ 113.

c) Abstraktų daiktą ar veiksmą.

Ką reiškė socializmas S. Nėries akyse? Tai blogio, prievartos, žmogaus egoizmo mirtis. Tai galutinė skurdo ir nelygybės, priespaudos ir karų žūtis...Tai žmogaus prisikėlimas iš pažeminimo ir menkystės dulkių. KubSNL 108. *Tuomet visos jų gyvybės funkcijos sulėtėja, kvėpavimas darosi retesnis, rečiau plaka širdis, bendra kūno temperatūra krinta, ir tokia būklė trunka penkis-šešis mėnesius. Tai žiemos įmygis.* IvanPŽ 31. *Kontrabandos vežiojimo ji nelaikė nuodėme: tai buvo viso pasienio pramonė.* VaižgP I 69. *Mes pykstame ant piktžolių, kam jos tokios vislios. Argi tai ne kvaila? Argi vislumas – jeibė? Tai pavyzdys, kaip reikia gyventi, kad išliktumei.* VaižgRR I 94. *Vasariui tai buvo nepaprastas įvykis: pirmas tėvų atsilankymas, pirmas jo, klieriko, su tėvais pasimatymas.* MykPutAŠ 36.

d) Konkretų daiktą.

– Gražus gėrimėlis... – Ir gardus. Kas tai? – Tai naminis vašoklių vynas. VaižgP I 116. *Žemė S. Nėriai buvo maitintoja, su kuria kalbama pačiais švelniausiais valstietiškos meilės žodžiais. Tai gyvybės versmė.* KubSNL 373. *– O ar tu žinai, kam tie bokštai? – Tai akmenims mėtyti taranai!* VienPD,K 261. *... matėsi keletas didelių skindeliais dengtų namų. Tai buvo valsčiaus ir mokyklos rūmai.* VaižgP I 95. *Aš įsismeigčiau šviesų kardužėlį. Tai mano žiburužėlis, šviesi mano liktužė.* JD 798.

Pasitaiko tokio tipo sakinių, kur tarinį sudaro tas pats daiktavardis, kaip ir antecedentą, tik pirmasis turi skirtingų pažyminių (ar pažyminio šalutinį dėmenį), kuriais ir apibūdinamas daiktas.

– Na, o kokia gi dvasia pervėrė ietimi brolį Rudolfą? – O, tai buvo labai baisi dvasia. VienPD,K 338. *Katalikiškoje visuomenėje S. Nėries meilė neturėjo jokių teisių. Tai buvo parijaus meilė, niekinama, smerkiama ir šmeižiama. Tai buvo meilė anapus įstatymo.* KubSNL 88. *Prisisvajojęs atsivoždavo knygą... taip gulsčias nebeatitraukdavo nuo jos akių ištisas keturias valandas. Tai buvo vienatinės valandos, kada Napalys nebuvo burbeklis.* VaižgP I 233. *Daugelis siauranosių beždžionių rūšių turi vadinamuosius skruostų maišus – tai maišas, užimantis ruimą tarp krūminių dantų ir skruostų.* IvanPŽ 48. *Liepė joms nebijoti negyvo paukštelio,*

gulinčio tam koridoriuj. Tai buvo tikras paukštelis su sparnais ir snapu. BalčAP 183.

Šio ir aukščiau minėto tipo sakiniuose, kur tarinį sudarantis daiktavardžio vardininkas apibūdina antecedento reiškiamą daiktą, *tai* formą sunkiai įmanoma pakeisti gimininėmis anaforinių įvardžių formomis (*jis, ji, tas, ta* ir kt.). Tokį pakeitimą riboja ne įvardžio reikšmė, bet sakinio struktūra. *Jis, ji* gali būti vartojamos su tuo pačiu antecedentu, bet tik kito tipo sakiniuose, kai tarinį sudaro veiksmažodis ar kita forma, bet ne apibūdinamąją reikšmę turintis daiktavardžio vardininkas. Plg.:

Ypač gi nepaleisti kaimynų bajorų žemės svetimiems ateiviams. Bajorai jos nebrangina, o mums tai gyvybės šaltinis. VaižgP I 211.

Čia antecedentas yra tas pats – *žemės* tiek formai *jos*, tiek formai *tai*, tik šios formos vartojamos skirtingo tipo sakiniuose. Dar plg.:

Pirmon galvon susipažinsime su lape... Ji ne pernelyg vengia žmogaus ir dažnai apsigyvena arti miesto. Tai gausiausias Europos plėšrūnas. IvanPŽ 157. *Jas (knygas) Šešiavilkiukai parsinešdavo iš kaimynų, kur jų niekas neskaitė, nors ir į krosnį niekas nemetė. At, buvo troboj lygiomis teisėmis su mūkele, kaip „dievo garbė", nors tai buvo Aleknos balabaikos ar Valančiaus pamėgdžiojimai.* VaižgP I 229. *... bet nei žinojimas, nei idėjos ir teorijos nesukuria lyrizmo. Jis gaivališkai trykšta iš psichikos pagrindų. Tai giluminių žmogaus galių išsiliejimas ir balsas.* KubSNL 141.

Plg. dar tokius du sakinius:

Taip pat Lietuvoje neretas plačiaausis šikšnosparnis; jis vidutinio dydžio (IvanPŽ 34) ir *Labiau žinoma rūšis yra kaguanas. Tai gana laibo kūno, katės dydžio žvėriukas.* (IvanPŽ 35).

Sakiniuose su apibūdinamuoju daiktavardžio vardininku formos *tai* ne tik negalima pakeisti gimininėmis anaforinių įvardžių formomis (*jis, ji*; *tas, ta* ir kt.), bet jos iš viso negalima išleisti iš sakinio. Ši forma yra būtinas sakinio sudaromasis elementas. Be jos būtų sunkiai įmanomas sakinys. Antra vertus, formos *tai* vartosena dėl pastovaus struktūrinio nurodytųjų sakinių tipo stabarėja. Jos funkcija jau, galima sakyti, neatstovauja pilnareikšmio žodžio funkcijai. Forma *tai* dėl savo ypatingos padėties kontekste semantiškai sieja antecedentą su tuo daiktavardžiu, kuris apibūdina jo reiškiamą daiktą. Dėl to forma *tai* nurodytuose sakiniuose daugiau ar mažiau gravituoja į dalelytę.

Plg. sakinius, kur forma *tai* yra aiški dalelytė:

Santeklių rūmai – tai nedidelis dailės muziejėlis. VaižgP I 108. *Svarbiausias briedžio ginklas – tai jo pirmagalinės kojos.* IvanPŽ 248. *... štai šitoji pašvaistė tai Žiežmariai.* VienPD,K 395. *Avys tai kas kita.* Myk-Puts 96. *Sakalas – tai laisvo, drąsaus kovojančio žmogaus simbolis.* KubSNL 123. *Bulbes baigia, o daržai – tai niekai: moteriškosios vienos nuvalys.* ŽemR I 186. *Vos ne visi žmonės, kuriuos bažnyčioj regėjai, yra tai bajorai ar pusponiai.* ValPJ 43. *Garbė, karaliau – tai garbė valstybės...* SruogR II 39.

Šie sakiniai yra aukščiau nurodyto tipo sakinių (forma *tai* su apibūdinamuoju daiktavardžio vardininku) transformos, plg.:

Jonukas būtų ir daugiau gavęs kitur, nes tai vyras iš stuomens ir liemens (ŽemR I 73) ⇒ *Jonukas – tai vyras iš stuomens ir liemens, jis būtų ir daugiau gavęs kitur.*

011. Forma *tai* taip pat vartojama su apibūdinamuoju daiktavardžio vardininku be išreikšto antecedento. Šiuo atveju tai, kas nurodoma, galima numanyti tik iš konteksto bei situacijos.

Jis ... seniai jau domėjosi, kokie čia dar kiti ponai skyrium ir taip tylomis važiuoja atskira kupe. – Pakulinis tai žmogus! – tarė Leopoldas, balsu ir rankos mostelėjimu pareikšdamas didelę panieką. VaižgP I 55. *Ir atsisuko ... visai iš netyčių. Ne, tai ne tas veidas, kurį vyliausi pamatyti.* SimonAŠL 5. – *Riteri, ar čia sapnas, ar čia tavo dvasia?! – pasikėlė nuo kėdės Knystautienė. Ir iš tikrųjų ji netikėjo, kad tai riteris Griežė.* VienPD,K 464. *Sėdi kaip apuokas, žiūri kaip pelėda: tai tavo, sesiule, tai tavo rinktinis. Sulig slenksčio aukštumo, sulig piesta drūtumo: tai tavo, sesiule, rinktinis!* (d.) ValPJ 109. *Vieną sykį, būdamas valsčiaus raštinėje, išvydo ant sienos, išlipytos laikraščių popieriais, piešinėlį malūno. Jog tai malūnėlis, tai jis pažino.* VaižgP I 86. *Tai antiretorika* (sakoma po eilėraščio citatos). KubSNL 349. *... vakare išlėkė kartu ir Tupikis poterių, nes tai buvo paskutinis šeštadienis prieš užgavėnes.* ŽemR I 266.

Šiuose sakiniuose forma *tai* yra dar artimesnė dalelytei, kaip aukščiau minėtuose sakiniuose su daiktavardžio vardininku, apibūdinančiu antecedento reiškiamą daiktą. Formą *tai* čia galima pakeisti dalelyte *čia* arba, esant tam tikrai intonacijai, iš viso apsieiti be jos.

Plg. sakinį, kur dalelytė *čia* turi tokią pat poziciją, kaip forma *tai* aukščiau minėtuose sakiniuose:

Pabučiavus žiedas visas tuojau išsiskleidė, ir tada paaiškėjo, kad čia yra tikra tulpė. BalčAP 179.

Reikia pasakyti, kad, apskritai, forma *tai* daug dažniau vartojama kaip dalelytė ar jungtukas, negu kaip įvardžio forma. Čia mes iškėlėme tik tarpinius atvejus, kada įvardžio forma *tai* priartėja prie dalelytės *tai*.

Formos *tai* bei *tat(ai)* vartojimo dažnumą bei funkcijas plg. 1 lentelėj.

012. Iš visų aukščiau minėtų *tai*, kaip įvardžio formos, vartosenos atvejų – kombinacinių variantų – ryškėja bendra šios formos reikšmė (invariantinė) – nurodyti daiktą apibendrintai, nekonkrečiai. (Gal būt, dėl to ji dažnai tampa artima dalelytei). Apibendrintas, apytikris, nekonkretus nurodymas yra *tai* formos pagrindinė reikšmė, kuria ši forma kalboje yra priešpastatoma gimininėms *tas, ta* formoms. Pastarosios formos (abi drauge paėmus) kaip tik neturi tokio požymio (apibendrinto nurodymo). Priešingai, jos konkrečiai nurodo tam tikrus daiktus. Tuo būdu tarp gimininių *tas, ta* formų ir *tai* formos nustatoma privatyvinė opozicija:

Konkretus nurodymas	Nekonkretus (apibendrintas) nurodymas
tas, ta	*tai (tatai)*

Ši opozicija yra nesimetriška. Konkrečiam nurodymui yra visų linksnių vyriškosios ir moteriškosios giminės vienaskaitos ir daugiskaitos formos (*tas, ta*; *to, tos*; *tam, tai* ir t. t.; *tie, tos*; *tų*; *tiems, toms* ir t. t.), tuo tarpu apibendrintam nurodymui tėra tik viena nekaitoma forma *tai* bei retas jos variantas *tatai*. Dėl to simetrijai atstatyti susidaro kita, grynai sintaksinė opozicija.

013. Antrąją opoziciją forma *tai* sudaro skirtingai nuo pirmosios ne su visomis gimininėmis *tas, ta* formomis, bet tik su vyriškosios giminės vienaskaitos formomis,

Formų *tai, tat(ai)* funkcijos

1 lentelė

	tai			tat(ai)		
	Įvardis	Dalelytė Jungtukas	Tarpinis tarp įvardžio ir dalelytės	Įvardis	Dalelytė Jungtukas	Tarpinis tarp įvardžio ir dalelytės
BalčAP	39	41	26	2	2	2
BūgRR I	18	35	1	5	–	–
IvanPŽ	26	27	50	–	–	–
KrėvŠP	20	112	13	–	–	–
KudR	58	220	19	–	–	–
PietA	67	297	33	–	–	–
SimonAŠL	54	110	59	20	–	2
VaižgP I	110	128	44	1	1	1
VienPD, K	24	102	20	–	–	–
ŽemR I	12	64	12	–	1	–
ŽemR$_1$ I	1	46	2	10	11	10

P a s t a b a: Šiai ir kitoms lentelėms sudaryti išrinkta po 180.000 spaudos ženklų teksto.

t. y. su *tas, to, tam, tą, tuo, tame*. Į šią opoziciją neįeina moteriškosios giminės vienaskaitos bei daugiskaitos[10] ir vyriškosios giminės daugiskaitos formos.

Abu šios opozicijos nariai – *tai ir tas* vienaskaitos formos – turi vienodą reikšmę. Kaip *tai*, taip ir *tas* formos nurodo daiktus, reiškinius ar veiksmus apibendrintai, nekonkrečiai. Kaip *tai* formos, taip ir *tas* vienaskaitos formų antecedentai paprastai yra ištisa frazė.

Ypač jai tiko t a s, kad žemėj gėlės kvepia, o jūros dugne jos neturi jokio kvapo. BalčAP 136. *Motynėle, ar neleistumi mums pašokti?... Ta atsakė: „Nu, gerai, spardykitės, ir mano dukterys t o geidžia be galo.* ValPJ 53. *Juk jeigu liaudis juos nuvertė, tai t a m, kad paimtų valdžią į savo rankas.* VenclGD 269. *Vaikai, papratę vieni per dienas, ką norėdami, t ą daryti: sėdėti, miegoti, verkti ar juoktis, ir šiandien paliko vieni.* ŽemR II 188. *Pasibaigė t u o, jog Antanėlis ir nakvoti persikėlė į dėdžių klėtelę.* Vaižg RR I 148.

[10] Tarmėse pasitaiko ir moteriškosios giminės vienaskaitos formų apibendrinto nurodymo reikšme, pvz.: *Čia ne t ó* (=*tas*): *ne dėl pyktynių jie dalijas.* Trgn.

Tas vienaskaitos formos, nurodančios bendrą reiškinį, su *tai* forma pasiskirsto tam tikromis pozicijomis. Joms būdingos tam tikros apsuptys.

014. Bevardės giminės forma *tai*, iš senovės būdama vardininko – galininko linksnis, paprastai vartojama vardininko arba galininko pozicijoje.

Vardininko pozicijoje forma *tai* paprastai reiškia veiksmo subjektą ir dažniausiai santykiauja su šiomis tarinio formomis:

1) Su predikatyviškai vartojamomis būdvardiškosiomis bevardės giminės formomis:

a) Būdvardžių.

Ji žino, kad nereikia taip jau labai džiaugtis savo dailumu, tai negražu. Simon AŠL 63. *Vaikai linkteria galvą ir laukia, ką tėvas daugiau pasakys, nes tai be galo įdomu.* SimonAŠL 19. *Visi jį užmiršo. Niekam jis nebereikalingas, niekas niekur jo nebesikvietė, niekas nebesiskelbė aplankysiąs: tai buvo kartu, teisybė.* VaižgP I 54. *Ar nori daug daug turtingesnis būti, neg buvai; daug daug gražiau gyventi, neg gyvenai; tą patį ketvertą stainiinių laikyti, jei tai taip reikalinga?* VaižgP I 132.

Pačiais pažemiais duknomis apklota storai, tirštai sužėlusi pievažolė, lyg tankia eželine vilna avikailis. Tai kur gražiau, neg kai žmonės susidaro kreželį puikių puikiausių žiedų. VaižgP I 219. *Tai ko jie sėdi taip ilgai? Ką taria? – O tai sunkiausia ir suprast.* SruogR II 93.

b) Dalyvių.

Visi kapai niekais paversti. Jie reiks mums nebent naujoje vietoje taisytis... Tai ne skatikais padaroma. VaižgP I 188. – *Ar tu bandei kada aiškiai įsivaizduoti, kas būsi, sakysim, po dešimties metų? – Ne. Bet tai juk ir negalima.* Myk-PutR III 46.

Tad buvo nors tiek patenkintas, kad prūsas – bent netikros vieros, neviera. Aukštaičio kataliko, kitų tikėjimų, be rusų, nemačiusio, nuomone, tai buvo nedovanotina. VaižgP I 77.

Napalys į tuos žodžius nė uodega nepavizgindavo; nė nenusišypsodavo į savo motutę paprastu būdu: lyg ne jam tai buvo tarta. VaižgP I 234. *Moters, jūs nenaudėlės, tai jums parašyta* (kad nevalia tingėt). DonR 39.

Kunigo Tėvas ir lietuviškai taip pat gerai kalbėjo, kaip lenkiškai ir rusiškai; tai jam buvo likę dar iš anų laikų, kada jis krome su žmonėmis riejosi. VaižgP I 157. *... šventadieniui, to laiko mada, mergaitės, o ypač moters, segės bent keliais apsagalais tyčia, kad būtų storiau pasturgalyje ir dėl to laibiau rodytųsi juosmenyje. Nelabai tai buvo reikalinga ir vykę: kaimietės lietuvės kresnos ir storagalės buvo ir be priedų, o tvirto vyriško juosmens nė raišiodamas nesulaibinsi.* VaižgRR I 43.

c) Įvardžių.

Avilys be bičių, dvaras be žmonių – tai viena. LzPR V 118.

Šiais atvejais veiksmo subjektą reiškianti forma *tai* ir tarinio funkciją atliekančios bevardės giminės formos formaliai yra suderintos. Kadangi lietuvių kalboje yra plačiai vartojamos būdvardžių ir dalyvių bevardės giminės predikatinės formos, tai tipas „daiktavardiškoji bevardės giminės forma *tai* + būdvardiškoji bevardės giminės forma“ lietuvių kalboje gana darus. Jį taip pat palaiko atitinkamai suderintų vyriškosios bei moteriškosios giminės formų paralelės, plg.: *Tas geras, Ta gerà, tai gẽra.*

2) Su prieveiksmiais *gerai, negerai, daug* ir kt.

Kai kas jau ir naginėmis avės; tiesa, labai iš lėto apyvarus rišdamas, vis dėlto surišdamas, ne atleisdamas, ruošėsi išeiti ir apsidairyti. Tai jau gerai. VaižgP I 103. *Bet ir tai negerai, kad kartais ko pasigedęs naktį į tamsius kampus su žiburiu kopi.* DonR99. *Gi žemės pirktis... pavelijo vos 60 dešimtinių. Tai labai daug galų gale.* VaižgP I 211.

3) Su įvairių veiksmažodžių trečiojo asmens formomis:

a) Intranzityvinių.

Tiktai gaila, kad nei vieno iš tų laiškų neužbaigiau. Tai atsitiko todėl, kad menkai temokėjau lenkų kalbą. BaranR II 24. *Keliaudamas atėjau į Šateikius, išvydau medžio mažą bažnyčelę. Buvo tai 1860 metuose.* ValPJ 35. *Kokia daugybė šitų apgavikų paplito kaip vilkų po mūsų kraštą! Vilioja žmones, smurtą kelia, plėšia! Ir niekas jų nebaudžia! Nesuvaldo! Jiems duoda net vietas karūnoj aukštas! Ir vis tai dedasi valstybėj Lenkų.* SruogR II 32. *Kur buvęs, kur nebuvęs, kapt už knygos. Taip tai įėjo į paprotį, kad Napalys be knygelės rankose, kaip liuikius be papiroso tarpupirščiuose.* VaižgP I 230. *Aš jau seniai jutau, kad tai įvyks* (kad Vytautas karūnuosis). SruogR II 82. *Eik tamsta ir pats prisistatyk. Sviestavičiui tai patiks.* VaižgP I 56. *Mums čia šiuo tarpu rūpi ne tai, ar pasaka apie Widewut'į yra tikra, ar ne.* BūgRR I 187.

b) Veiksmažodžių, reikalaujančių galininko arba kilmininko.

Ir ką dabar veikiu? Iš tikrųjų nieko, ir tai mane labiausiai gąsdina. BaranR II 88. *Vis dėlto Napalio ausys sugaudo ir kitokias gaidas. Jų daug. Tik klausyk. Čia tau plekš, čia dunks; čia atsiduso, čia suvaitojo. Tai nedrumsčia nei žolės smilgų poterėlių, nei žvangučių tilindžiavimo, nei žiogelių čirškimo.* VaižgP I 222. *Valstybės Turtų Rūmai... atsakė... kad ... mano prašymas negali būti patenkintas. Tai mane baisiai nuliūdino.* BaranR II 97. *... daryk, ką nori: aš neturiu tau pinigų atiduoti! Ir tai mane visų labiausiai vargina.* VaižgP I 130.

4) Su daiktavardžių ar daiktavardiškai vartojamų žodžių vardininku (vienaskaitos ir daugiskaitos, vyriškosios ir moteriškosios giminės).

O tu vis dėlto viliok daktarą, kad neišsisukiotų nuo atlikimo tos pareigos, nes tai papiktinimas visai apylinkei. VaižgP I 209. *... bet tuose rajonuose, kur gausu šikšnosparnių, šios ligos pasireiškia daug rečiau, ir manoma, kad tai yra šikšnosparnių nuopelnas.* IvanPŽ 32. *Ji žvilgtelėjo į laikrodį. Tai ženklas jam išeiti.* PaukštAK 143. – *Perdaug mes kantrūs! – Tai aukšta dorybė...* SruogR II 89. *Šviesiausias pone, argi tai teisybė, kad rykštėm plakė moteris taurias?* SruogR II 58. *Kad tai padarai, Rapolas nėmaž neabejojo* (kad jis įsimylėjo Severją). VaižgR I 51. *Nors jam tai* (= pervežimas per sieną) *buvo nebe pirmoji, bet, kad nenustotų savo duonos, labai rūpinosi savo klientais.* VienPD,K 190.

5) Su įvairiais linksnių junginiais.

– *O ar tu žinai, kad yra uždrausta garbinti senus dievus? – Tai ne žmonių galioje.* VienPD,K 393.

6) Su veiksmažodžio bendratimi (*matyti, girdėti, justi* ir kt.).

Perėjimas į stambųjį epinį žanrą rašytojui buvo nelengvas; tai ypač matyti iš pirmojo romano. VienPD,K 482. *Panašiai kapucinas susidraugauja su kartu auginamu šuniuku. Tai ypač aiškiai matyti, jei pabandai juos išskirti, o paskui vėl suvesti.* IvanPŽ 47.

7) Su nuline tarinio forma, kai sakinyje yra tik tarinio grupės determinantų.

Kitos mergelės rovė žoles ir degino, o tai dėl to, idant nebūtų žolėti rugiai ir javai. ValPJ 89. *...daktaro populiarumas augo didėjo tarp visos apylinkės žydų. Didėjo jis, be to, ir nuo vis sumaningesnio gydymo; tai savo baudu.* VaižgP 165.

Forma *tai* vardininko pozicijoje paprastai atlieka veiksnio funkciją. Retais atvejais ši forma vartojama kaip vardažodinis tarinys, plg.:

Mes esame tai, ko dar gali pasisemti iš gyvenimo, kas dar neatimta iš tavęs. BaltR I 113.

Čia *tai* eina tokioje pat pozicijoje, kaip sakinyje *Mes esame mokytojai* daiktavardžio vardininkas *mokytojai.*

Galininko pozicijoje forma *tai* reiškia veiksmo objektą. Ji paprastai eina:

1) Priklausydama nuo veiksmažodžių, reikalaujančių galininko linksnio (tranzityviniai).

Atvažiuoja Jankevičius ir pasakoja įvairias naujienas ir tai, kad žada stengtis tapti raštininku. BaranR II 41. *Juo kaitriau saulė svilina, juo daugiau žemė čirškia ir žvanga. Napalys tai mato.* VaižgP I 222. *Šyptels tik, kad jis – šykštuolio apleistas sūnus. Petras tai pajus už penkių nugarų.* VaižgP I 90. *Veltui Gintautas paklausdavo, kas dabar dvaruose veikiama, kas rudenį ar pavasarį ketinama veikti. Sviestavičius tai praleisdavo negirdomis.* VaižgP I 120. *...jam daugiau rūpėjo įsprausti ir savo keletas sakinių vokiškai, idant tai išgirstų Šešiavilkis.* VaižgP I 65. *Prie rašybos mainymo esmi prikišęs savo nagus ir ašenai. Šiandie turiu gailėties tai daręs.* BūgRR I 399. *...arkliu šokinėjo, bet nė trupučio netraukė. Aš, tai regėdamas, klausiau.* ValPJ 65.

2) Su galininko prielinksniais.

Prieš Rusiją, galybę tokią eiti! Ne tavo darbas. Aš draudžiu galvoti, ne tik kalbėti apie tai. SruogR II 193. *Vietoje „gįsla" ir „skįstas" reikia rašyti „gysla" ir „skystas", nežiūrint į tai, kad kai kurie žemaičiai šituose žodžiuose taria „i(in)".* BūgRR I 397. *...marti... šmarkš užmetė ant kaklo piršlio abrūsą* (=rankšluostį) *ir per tai parodė davenojanti piršliui visas melagystes.* ValPJ 165. *...dėkavok už tai kasdien savo dievui, kad tavo laukis su dvyliu tau padeda dirbti.* DonR 35.

3) Padalyvinėje konstrukcijoje.

Pastovėjo (kažkas), *vėl susileido, vėl atsistojo ir pasileido eiti ton pusėn, kaip ir Ona. Ona įspėjo tai būsiant poną Sviestavičių.* VaižgP I 138.

Retais atvejais forma *tai* pasitaiko kilmininko pozicijoje.

1) *Moterys tuo tarpu raudojo raudas. Kryžiuočiai jiems ir tai netrukdė.* VienPD, K 337. 2) *Per „Agnus" atsiklaupęs Alfonsas mušėsi į krūtinę ir tik kraipė akis, kad tai nepastebėtų kas iš šalies.* VienPD, K 83. 3) *Tad nepuolo padaryti taip, kaip norėta* (supažindinti). – *Gi kam tai reikia? – atsakė.* VaižgP I 56. 4) *O paskui barzdos nuo smakro pusę nuplėšė ir su nagais kumpais savo veidą visą sudraskė. Bet dar tai negana; jis vis pinigų graibydamas ir besispardydamas, su valgiais parmetė stalą* DonR 27–28.

Forma *tai* kilmininko pozicijoje nėra įprasta. Paprastai šiais atvejais prie kilmininko reikalaujančio veiksmažodžio dar jaučiama praleista tranzityvinė bendratis ar padalyvis, plg.: 1) *tai (daryti) netrukdė,* 2) *tai (darant) nepastebėtų,* 3) *tai reikia (daryti).* Kartais iš viso *tai* forma kilmininko pozicijoje nenatūrali ir keistina kilmininko forma *to* (4 sakinys). Plg. K. Donelaičio tame pačiame puslapyje: *Bet ir to negana; jis ėmęs didelį peilį, gerklę su stemple jau perpiaut ištiesė ranką.*

015. Bevardės giminės formai *tai* užimant faktiškai tik vardininko ir galininko pozicijas, kitų linksnių pozicijose, kai reikia nurodyti bendrą reiškinį, be konkurencijos eina įvardžio *tas* vyriškosios giminės vienaskaitos formos, būtent: *to, tam, tuo, tame* (pastarasis linksnis beveik nepasitaiko).

Formos *to, tam, tuo, tame* vartojamos atitinkamų linksnių pozicijoje visai tokia pat funkcija, kaip aukščiau minėta *tai* forma vardininko ir galininko pozicijoje: šios formos nurodo daiktą, reiškinį, veiksmą apibendrintai, nekonkrečiai. Skiriasi *to, tam, tuo, tame* formos nuo *tai* formos tik atitinkamų linksnių vartosenos aplinkybėmis.

016. Kilmininko forma *to* vartojama:

1) Su neigiamaisiais veiksmažodžiais.

Ei, nėra to pasauly, ko neišdrįstų Aras, visų arų Aras. KrėvAP 18. *Senovėj po apmartavimo tujaus pakš-pakš šaudė, šiandien to nebdaro.* ValPJ 107. *Kad mano nuomonė rūpėtų tau, tai gerbtum savo seną tėvą, vaike. Bet tu to neišmokai.* SruogR II 188. *Kada jį vėl pamatys, to ji nežino.* SimonP 25. *...išsimanė traukti „vilko uodegą". Bet Justinui brūkš kartalę paleidus, visi traukiantys būbt-būbt išvirto... To neveizėdamys, antrą kartą sutaisė vilko uodegą.* ValPJ 86.

Aš to suprast ir negaliu. Taip bijo jis Vytauto, – ir ranką kels prieš jį! SruogR II 100. *„Vorutos" negalime identifikuoti su „Vered-ava", nes to daryti neleidžia nelemtieji tarsnydėsniai.* BūgRR I 133. *Kebliau buvo gauti tiek daug brezentinės, vandens neperleidžiamos seratos ir iš jos prisisiūti maišų. Nebūtų jis Mendelis buvęs, kad nebūtų ir to padaręs.* VaižgP I 172–173. *To dar per visą amžių nebuvo patyręs, kad kas iš jo ar iš jo namų šeimynos tyčiotųs!* VaižgRR II 21.

Pastaruosiuose sakiniuose tik viena iš dviejų sudėtinį tarinį sudaranti veiksmažodžio forma yra neigiamoji. Kilmininko vartojimui to užtenka. Lietuvių kalboje kilmininkas – šiuo atveju forma *to* – vartojamas ir su teigiamaisiais veiksmažodžiais, jeigu sakinyje yra neigiamoji dalelytė *nei*, plg.:

Sugrįždamas vis kokį naują išmislą parsinešdavo, tai ne laiku bulves akėti, tai nuolat jas arinėti ir arinėti. Nei to mūsų tėvai, nei bočių bočiai darė, o bulbelių, ačiū ponui dievui, turėdavo po pūrų trisdešimt ir daugiau. VaižgP I 85.

Dėl *to* formos vartojimo po neigiamųjų veiksmažodžių kilmininko pozicijoje ir *tai* formos – po teigiamųjų galininko pozicijoje plg.:

Kas to nežino? Visi tai žino... VaižgP I 163.

2) Su teigiamaisiais veiksmažodžiais, reikalaujančiais kilmininko.

Atimti reikia iš Vytauto globos bažnyčios teisė... Ir jis patsai atskirti nuo bažnyčios! (*Zbignievas*) *Man rodos, Vytautas tik to ir laukia.* SruogR II 102. *... apsakysiu bent pradžią kelionės mano, nes to nor gera mano motynelė.* ValPJ 14. *Tenusilenks prie mano kojų tik vienas vyskupas... man to pakaks.* SruogR II 10. *...taip lygiai turime pasielgti su „šeip", t. y. rašyti „šiaip", kaip to reikalauja žodžių kilmė.* BūgRR I 102. *Ėmė rodytis jiedu kaip tik to stingą, ką dabar išmoka tėvui iškaršinti.* VaižgP I 68. *Pavieškelio Sakalynės Gintautas, tiesa, nenusipirko, kaip labai to buvo sau troškęs dėl jos gražumo.* VaižgP I 125. *To betrūko, kad vaitas iš Bendzino kaip namie pradėt šeimininkaut karaliaus rūmuos!* SruogR II 141.

3) Su kilmininko reikalaujančiais kiekį reiškiančiais žodžiais *gana, negana, daug, maža* ir kt.

Kad būtų sąžinė rami, aš siūlau: tegu prisieks bažnyčioj karalienė... Te drauge su ja kitų garbingų moterų prisieks eilė... kad karalienė nekalta. Mums to – gana!

SruogR II 63. *Kampe dar juokiasi smirdai; ar kad jiems vertai grumzdi, vis keikdami baras. O dar to negana; bet jau ir mušt pasikėso.* DonR 53. *Šie metai rašybos vadovėlio dar negalėsiu parūpinti. Mãža to, šiandie net ir spėtinai negalėčia pasakyti, kuomet laukiamasis vadovėlis bus paleistas žmonėsna.* BūgRR I 385. *Tik ar begali tėtis susaikyti savo „laimę" toliau: ar ji dvigubai padidėjo, kai tamsta į banką atpylei dar dešimtį tūkstančių? – Nu, ne... nedvigubai. – Taigi. Jau patenkinimas buvo menkesnis, nes to buvo jau per daug, to nebuvo reikalinga.* VaižgP I 72.

4) Su kilmininką valdančiais daiktavardžiais.

Bijau, kad pats, savarankiškai pasirinkęs ateitį, nepakenkčiau sau, tuo labiau būtų nepakeliama nelaimė jausti, kad pats esu to priežastis. Baran R II 91–92.

5) Su kilmininko prielinksniais.

– Parodykite mums savo korespondenciją! – reikalavo prokuroras. – Aš jus užtikrinu nieko jus nelaimėsiant ir ten. – Formalybė. Be to negalima, – švelniai aiškino prokuroras. VaižP I 200. *Bet ar karalius jį pasirašys?* (Zbignievas) *Dėl to – tai vargo didelio nebus...* SruogR II 100. *Taip ir virė Sviestavičius... savo paties svajonėse... Ir vis nežinia buvo, ar kas iš to jo širdyje lieka, ar nieko nelieka.* VaižgP I 120. *... pasileido pasakoti apie savo įgytuosius paveikslus: kokio jie krypsnio ir pobūdžio, kurioje dailės parodoje pirkta, kas artistai, kur jų tėvynė. Nuo to perėjo į Europos gražybes ir stebėtinumus.* Vaižg P I 112. *O kas ko savo kalboje neturi, prie to sunku ir priprasti.* BūgRR I 396. *Kova tarp to, kas sena ir kas nauja, tarp to, kas miršta ir kas gimsta, – štai mūsų vystymosi pagrindas.* T 1952, 284.

6) Su neveikiamosiomis veiksmažodžių formomis (kilmininkas *to* reiškia veiksmo subjektą).

...mielas žodis „Broli", suskambėjęs pirmą kartą išvažiavus nuo tėvų... plačiai išsiskleidė, taip sakant, tuščios sielos erdvėse. To paveiktas... parašiau atsakymą: „Puikaus Žemaičių krašto poete". BaranR II 82.

7) Su įvairiomis veiksmažodžių formomis partityvine reikšme.

O, Gamtos galybės kad ir keičias, nenyksta! Jos dar pavergs Piliečių valią vėl imtis iš jos to, ko pati siūlo: kitokio turto, bet tos pat meilės, poezijos ir grožio. VaižgP I 48.

017. Naudininko forma *tam* vartojama su veiksmažodžių formomis, reiškiant netiesioginį veiksmo objektą.

... juk šeimininkė namuose tam yra: priveizėti šeimynai, tausoti duonai ir uždarui. ŽemR I 165–166. *Kas tai matė, Skirgailos pulkai ir bajorai mūšio metu būriais pereina Vytauto pusėn ir visur sutinka kunigaikštį ir priima jį kaip savo valdovą! Tam turime padaryti galą, šviesiausias viešpatie!* VienPD,K 409. *Verčiau geruoju glaboti (Marcę), o Kurmelį įpainiosite su mišku. – Tam manęs mokyti nereikia.* ŽemR I 175. *O mergytė grynaširdė. Tam ir tiki, ką ji girdi.* SNėrR I 453.

018. Įnagininko forma *tuo* vartojama:

1) Su intranzityviniais veiksmažodžiais, reiškiant tiesioginį veiksmo objektą.

Geriausia aš suprantu ir tuo visai neabejoju, kad rašybos vadovėlis turėti šiandie būtų mums labai pravartu. BūgRR I 385. *Čia jis gavo patirti, tokios stebuklingos mašinėlės nė prūsai dar nepasidirbę ir pinigams padirbti reikią labai didelio, sumanaus meisterio. Pagaliau tuo nė nebesidomėjo.* VaižgP I 168. *Prisipažįstu, esu didus ir tuo džiaugiuosi, kad esu didus!* BalčAP 100. *Be pagarbos, kurios buvo Geišių Geišė pelnęs..., jis galėjo dar pasigirti tuo, kad visi baudžiauninkai tikrai jo bijo.*

VaižgRR I 64. *Priešdėlis „san-“ tuo skiriasi nuo „in-“, kad yra visuose žodžiuose ir visose tarmėse išlaikęs visas tris lytis.* BūgRR I 390. *Ir Šešiavilkių šeimyna tenkinos tuo, ko gauna.* VaižgP I 231. *Šis paskutinis dalykas taip patikdavo klasei, tokio džiaugsmo duodavo, kad tuo užsikrėsdavo ir patys mokytojai.* VaižgP I 99.

2) Su tranzityviniais veiksmažodžiais, reiškiant netiesioginį veiksmo objektą.

Kas pučia, o kas – ne, bet Krokuvos garbingas vyskupas – pūslių mėgėjas... (Zbignievas) *Ką nori vyskupas tuo pasakyti?* SruogR II 60. *Ir aš taip pat jiems pasipriešinau, mečiausi į visas puses, su įkarščiu įrodinėjau jų niekšingumą ir tuo ką sutramdžiau.* BaranR II 102. *Kiti, kurie išsprukę sveikesni, pasileidę bėgti prie kranto ir tuo sukėlę didelę paniką.* Vien PD,K 385. *Gintautui buvo per nepaprasta šitas Šūmakerio susiglaudimas. Tuo reikšta nepaprastas jo vidaus susijaudinimas.* VaižgP I 169. *Mat, kapelionas kartu valgė ir stengėsi jai imponuoti. Keistas žmogus! Ką tu tuo pasieksi, jei rankos kojos surakintos?* PaukštAK 140.

3) Su būdvardžiais bei dalyviais, reikalaujančiais įnagininko ypatybės objektui reikšti.

Teismas geresnis už tiesą tuo, kad jis yra vienaprasmis. BūgRR I 110. *O jis buvo įtartinas jau ir tuo, kad išvyko iš Vilniaus neišsiregistravęs.* VienPD,K 198. *Prašiau... Bielinskį ir Iždininką, kurie... sutinka manęs nesiųsti. Bet Nečiajevas ir Gachovičius tuo nelabai patenkinti.* BaranR II 15.

4) Su įnagininko prielinksniu *su*.

... vienas prancūzų riteris... paskelbęs ją (Margaritą Knystautaitę) *savo širdies dama, ištarė priesaiką ginti kalaviju jos garbę ir gražumą. – O kas su tuo nesutinka, – atsikreipė jis į riterius, – tą šaukiu dvikovon!* VienPD,K 362. *Jo mylista kunigas Stulginskis... rūpinasi mane išvaduoti iš valsčiaus pastumdėlių, ir esą Rūmai su tuo sutinka.* BaranR II 97. *Tegu sau ir „kunigas“: drauge su tuo jis dar „žmogus“.* VaižgP I 182.

019. Vietininko forma *tame*, apibendrintai nurodant daiktą, vartojama retai:

Asmeninė mano laimė tad ne tame, kad daug pelnyčiau, tik kažin kame glūdi. VaižgP I 73.

020. Vardininko ir galininko vyriškosios giminės vienaskaitos formos *tas, tą*, be konkretaus nurodymo reikšmės, taip pat vartojamos ir apibendrinto nurodymo reikšme. Tada jos yra konkuruojančios su forma *tai*.

Visų pirma reikia pasakyti, kad *tas, tą* formos vietoj *tai* formos apibendrinto nurodymo reikšme vartojamos dabartiniuose raštuose daug rečiau, negu *tai (tatai)* forma. Plg. 2 lentelę.

021. *Tas ir tą* formos palyginti su *tai* forma vardininko ir galininko pozicijoje dažniausiai yra specialiai (struktūriškai bei stilistiškai) apibrėžtos arba tarminės. Kaip matyti iš lentelės, vienų rašytojų jos pasitaiko retai (ypač mokslinėje literatūroje), o kitų šiek tiek dažniau vartojamos.

022. Forma *tas* paprastai vartojama.

1) Prijungiamojo sakinio pagrindiniame dėmenyje veiksnio vardininko pozicijoje, kai toje pat pozicijoje šalutiniame dėmenyje eina forma *kas*. Tokiais atvejais forma *tas* yra visiškai natūrali netgi predikatyviškai santykiaudama su būdvardiškąja bevardės giminės forma (*tas gražu*; būdingesnis modelis vientisiniame sakinyje *tai gražu*).

Kas raudona, tas gražu. Ml, Švnč, Auk. *Kas saldu, tas gardu.* Rk, Rd, Avl. *Kas gražu, tas i gerai.* Škn. *Kas per daug, tas nesveika.* PP 198. *Kas bus, tas bus? – pasakė didžiausias.* BalčAP 282.

2 lentelė

Pastaraisiais trim dešimtmečiais išleisti raštai

	Vardininko pozicija			Galininko pozicija			Kilmininko pozicija
	tai	tat(ai)	tas	tai	tat(ai)	tą	tai
BalčAP	16	2	9	23	–	4	–
BūgRR I	6	2	1	12	3	3	–
IvanPŽ	20	–	–	6	–	–	–
KrėvŠP	4	–	2	16	–	2	–
PaukštAK	1	–	–	9	–	1	–
SimonAŠL	27	8	–	27	12	–	–
VaižgP I	45	1	–	64	–	1	1
VenclGD	76	–	3	31	–	2	–
VienPD, K	4	–	–	20	–	–	–
ŽemR I	1	–	–	9	–	1	–

Visuose šiuose pavyzdžiuose išlaikoma simetrija tarp *kas* ir *tas*: tiek *kas*, tiek. *tas* eina prieš tarinio formą. Tokia žodžių tvarka stiprina *tas* vartoseną šalia *kas*-Nesant simetrijos, vartojama ir *tai* forma (šalia *kas*), plg.:

Tai, kas gyvenime yra pats tikrasis melas, popieriuje kartais gali būti visai pa našu į teisybę ir atvirkščiai. BielKR 351.

Reikia pasakyti, kad ir esant simetrijai, kaip aukščiau minėtuose sakiniuose, vietoj *tas* gali būti *tai*, bet tada pastaroji forma linkusi degraduoti į dalelytę, plg.:

Kas raudona, tai gražu. JablRR I 491. *Kas juoda, tai ne balta.* Ds. *Kas teisybė, tai ne melas.* Grz. *Kas saldu gardu, tai man.* Kpr. *Aiman, kas mano, tai geriausia...* VaižgRR I 114. Plg.: *Jei raudona, tai gražu.*

2) Prijungiamojo sakinio pagrindiniame dėmenyje tarinio vardininko pozicijoje, kai veiksniu eina daiktavardžio vardininkas. Šiuo atveju formą *tas* aiškina šalutinis dėmuo.

Bene būdingiausias arklių bruožas yra tas, kad kojos turi tik po vieną pirštą, būtent trečiąjį. IvanPŽ 217. *Vienas šios didelės grupės pogrupis sudaro būrį, vadinamą liekanagiais, o jų svarbiausias požymis yra tas, kad trečiasis pirštas yra labiausiai išlavėjęs.* IvanPŽ 214. *Bet svarbiausias Alfonso Gerulavičiaus rūpestis buvo tas, kad niekas tikrai nežinojo, kas dedasi rytų ir vakarų frontuose.* VienPD,K 164.

Čia formą *tas* palaiko daiktavardžio vardininkas, su kuriuo ji predikatyviškai santykiauja. Forma *tai* tokiais atvejais taip pat galima, plg.:

Braškės, i tos tai da nieko, ale (=bet) *vis ne tai, kas vyšnia.* Plv. *...norins iš kitų pusių šitie Armino žirgai ir nepeiktini, bet gana to, jog perlepūs. Ir šalčio jie bijo, ir vandens bijo, ir viso ko bijo. — Tai ne tai, ką mūsų tyriniai — laukiniai žirgai!* PietA 62.

Pastarajame sakinyje *tai* pavartota, nors ji apibūdina kitą *tai* formą.

3) Sakiniuose, kur jau yra forma *tai*, bet ji turi dalelytės ar jungtuko funkciją. Plg.:

Jei mums ir teko kiek pavargti, tai tas niekis, užtat iš mūsų išėjo geras daiktas. BalčAP 25.

Šiame sakinyje formos *tas* negalima pakeisti *tai* forma dėl to, kad šalia *tas* jau yra *tai*, sudaranti su *jei* koreliacinį jungtuką (*jei — tai*); formą *tas* čia galima tik išleisti.

Plg. dar tokį sakinį, kuriame forma *tas* yra šalia dalelytės *tai*:

Tas tai man nesunku padaryt. Žsl.

Čia formą *tas* taip pat galima tik išleisti; tada *tai* bus jau ne dalelytė, bet įvardis (perims formos *tas* funkciją).

4) Sustabarėjusiuose pasakymuose bei junginiuose.

— Gan, marč, argi jis ne mūsų kraujo, — suniekino ją anyta. — Tas ir yr, kad jis ne visas jūsų kraujo: jūsų kraujas praskiestas mūsų krauju. VienPD,K 44. *Bet žvejai, anksčiau girdėję giedant tikrąją lakštingalą, sakė: — Nei šio, nei to, panašu į lakštingalos giedojimą, bet vis dėlto ne tas!* BalčAP 69.

Daugeliu atvejų forma *tas* yra tapati formai *tai*. Skirtumas tarp jų yra nebent stilistinis. Eidama veiksnio vardininko pozicijoje, forma *tas* santykiauja su tokiomis pat tarinio formomis, kaip forma *tai* (plg. 014):

1) su būdvardžių bei būdvardiškųjų žodžių bevardės giminės formomis („nesuderintas“ modelis).

O dabar būk čia kaip namie — tas bus man labai malonu. BalčAP 122. — *Bet turėsi mane atlyginti! — traukė toliau ragana: — ir tas bus nepigu.* BalčAP 149. *O štai ta riebioji antis kiekvieną mėgsta apkalbėti — baisi ji liežuvininkė; tas yra priešinga mūsų prigimimui.* BalčAP 124. *Bet, pastebėjęs kryžių ant durų, kur gyveno kareivis, jis paėmė kreidos kąsnelį ir prirašė kryžių ant visų miesto durų. Tas buvo labai gudriai sugalvota, nes dabar karaliaus rūmų dama nebegalėjo rasti jos pažymėtų namų.* BalčAP 109.

2) Su prieveiksmiais *gerai, negerai* ir kt.

Kad taip mums dabar nulėkus į kaimą ir ten palaukus Pavasario!.. Gal tas būtų ir gerai, atsiliepė vienas žvirblis... Tiktai aš jau įsitaisiau mieste. BalčAP 270. *Tas kareivis ėmė linksmai gyventi: nuolat ėjo į teatrus, dažnai vaikščiojo po karaliaus sodą ir dalino pinigus neturtėliams. Iš jo pusės tas buvo labai gerai.* BalčAP 107.

3) Su intranzityvinių ir tranzityvinių veiksmažodžių trečiojo asmens formomis.

Lygini mane prie tokios šiukšlos! Kad man tas rūpėtų, argi aš nerasčiau kiek tiek vertesnės?! ŽemR I 111. *Jo spalvos nubluko, bet niekas negalėjo pasakyti, ar tas atsitiko kelionės metu, ar iš sielvarto.* BalčAP 198. — *Vaikai! — šaukė Stankus, — tik visi kartu bam! — Tas patiko vaikams.* ŽemR I 243.

Visos antys, išriedėjusios iš jos kiaušinių, taip pat vadinosi portugalės, o tas juk šį tą reiškia. BalčAP 121.

4) Su daiktavardžių vardininku.

... dabar jam leido žiūrėti pro praviras duris į klegančius, linksmus vaikus. Jau vien tas buvo didelė laimė. BalčAP 327. *Aš traukiau gyvybės sultis iš žemės, ėmiau peną iš oro, gyvenau kaip tinkamas, džiaugiausi laime ir žydėjau — tas ir buvo mano gyvenimas, mano laimė.* BalčAP 22.

5) Su įvairiomis kitokiomis formomis bei junginiais.

Na, dabar tegul būva taip, kaip sakai, jog tas per mano liežuvį (kad prikalbėjo Marcę tekėti už Kurmelio). ŽemR I 197.

Visuose šiuose sakiniuose formą *tas* galima lengvai pakeisti forma *tai*. Vartojant formą *tas*, daugiau pabrėžiama reikšmė „tas dalykas". Būdinga, kad šiais atvejais forma *tas* vietoj *tai* dažniau vartojama tik kai kurių rašytojų raštuose.

023. Forma *tą* vartojama panašiai kaip forma *tas*:

1) Prijungiamojo sakinio pagrindiniame dėmenyje papildinio pozicijoje, kai šalutiniame dėmenyje tokioje pat pozicijoje eina *ką*.

Matot, vaikaliai, ką mokėjau, tą padainavau. ValPJ 19. *Ė ką atėmė, tą anas vėl gali susigrąžinti.* BaranR II 105. *Mama visada ką žada, tą ir padaro.* PaukštAK 6. *Ką tik panorėjo, tą darė!* ŽemR I 19. *Ordinas triumfavo: ką pralaimėjo prie Vilniaus, tą atgavo Marienburge.* VienPD,K 361. Plg.: *Vaikai, pripratę vieni per dienas, ką norėdami, tą daryti: sėdėti, miegoti, verkti ar juoktis, ir šiandien paliko vieni.* ŽemR II 188. *Ką užmano pati, tą daro Aršusis.* PietA 16.

Šiuose sakiniuose *ką — tą* vartojamos taip pat simetriškai kaip *kas — tas* aukščiau minėto tipo sakiniuose.

Kai pagrindinis dėmuo su *tą* eina prieš šalutinį su *ką* ir tarp formų *tą — ką* nėra simetrijos, formą *tą* lengviau galima pakeisti forma *tai*, plg. pavyzdžius su *tą* ir *tai* tokiais pat atvejais:

A padarei tą, ką aš tau sakiau? Škn. *Ta dovana davė man galybę, kad visi tie, kur aš myliu, regėtų ir jaustų tą, ką aš pats regiu ir jaučiu.* BalčAP 265.

Pažiūrėkim, ar iš šešių Sobolevskio žodžių rodo ben vienas tai, ką turėtų rodyti. BūgRR I 412. *Jie kartais labai tiksliai ir glaustai išreiškia tai, apie ką mes mėgstame kalbėti plačiai ir painiai.* VenclGD 332.

2) Apstabarėjusiuose pasakymuose.

Kas tą žino, ilgai gyvendama, ar būčiau sau nupelniusi tokios gėrybės. ValPJ 27. *Ta, žvilgterėjusi į Dominyką, atsiliepė: „Kas tą žino, gal ir tekėsiu".* ValPJ 96. *Mylimasis išjojo, apsčius kraštus dabojo. Kas tą žino, ar parjos, ar prie manęs apsistos.* ValPJ 129.

Dažnai forma *tą*, kaip ir *tas*, visiškai atitinka formą *tai*, ir jos abi vartojamos kaip sinonimai, t. y. be *tai*, tokioje pat pozicijoje ir ta pačia reikšme pavartojama ir *tą*, ypač tų rašytojų, kuriems tai nesvėtima iš tarmės.

Forma *tą* santykiauja su tokiomis pat tarinio formomis, kaip ir *tai* galininko pozicijoje (plg. 014).

Ji vartojama:

1) Su tranzityviniais veiksmažodžiais.

Būtinai trūko šeimininkės. Tą numanė ir Petras. ŽemR I 179. *Taip Jonas kvailys tapo karaliumi — gavo pačią ir karūną ir atsisėdo į sostą. Tą sužinojome iš laikraščio.* BalčAP 290. *Ar bent kam padėjo išgyti, tai geriausias dievas težino; bet kad sau padėjo, tą visi žinojo ant riebios jo pačios.* VaižgP I 229. *Visus išrodymus,*

kuriuos tiktai kalbų mokslas šiandie galėjo surinkti artimesniajam baltų bei slavėnų kalbų giminumui rodyti, sutraukė krūvon, pridėdamas nuo savęs keletą naujų, kalbininkas latvis Jonas Endzelynas. Jisai tą padarė savo rašte „Славяно-балтийские этюды“. BūgRR I 407. *Ryto metą stipresnieji grįžo namon ir, neidamys į bažnyčią, miegojo per kiaurą dieną. Kiti, ten pat pas karčemą miegodamys, sulaukė kitų vakaruškų. Vėl gėrė, vėl šoko. Taip šventino per tris dienas. Tą aš regėdamas, dideliai pasipiktinau.* ValPJ 86.

2) Su galininko prielinksniais.

Pykstate už Klaipėdos kraštą? Tai niekai prieš tą, kas gali įvykti. VenclGD 29. *Labai yra geras (vaikas), nes pieno sriubt-sriubt dienos būvy pusgorčių išgeria, o košė negal nė pasirodyti, tujaus perima ir prašo motynos daugesniai, niam-niam sakydamas. Tarė Viskantas: „Nėra ko už tą pykti, kas gerai valgo, tas yra sveikas“.* ValPJ 11–12.

Visuose šiuose sakiniuose formą *tą* lengvai galima pakeisti forma *tai*.

024. Iš to, kas pasakyta apie *tas* ir *tą* formų vartojimą *tai* reikšme dabartiniuose raštuose, galima padaryti išvadą, kad *tas* ir *tą* apibendrinto nurodymo funkcija yra antrinės formos: jų vartosena dažnai yra apibrėžta sakinio struktūros arba motyvuota stilistiškai; pasitaiko šios formos rečiau palyginti su *tai*. Forma *tai* vardininko ir galininko pozicijoje yra pirminė. Būdama iš prigimties vardininko-galininko linksnis, ji ir dabar tebelaiko savo pozicijas, nors analogiškai pagal kitus linksnius į jos vietą braunasi jau formos *tas* ir *tą*.

Turėdami galvoje formos *tai* ir vyriškosios giminės vienaskaitos *tas* formų pasiskirstymą pagal linksnių pozicijas, galime sudaryti tokią bendrą apibendrinto nurodymo paradigmą.

Pirminės formos	Antrinės formos
V. *tai (tatai)*	*tas*
K. *to*	
N. *tam*	
G. *tai (tatai)*	*tą*
Įn. *tuo*	
Vt. *tame*	

Visos šios paradigmos formos turi apibendrinto nurodymo funkciją.

025. Apibendrinto nurodymo *tai*, *tas* formos santykiauja su konkretaus nurodymo *tas*, *ta* formomis tokiu būdu:

Konkretus nurodymas	Nekonkretus (apibendrintas) nurodymas
V. *tas, ta – tie, tos*	*tai (tatai); tas*
K. *to, tos – tų*	*to*
N. *tam, tai – tiems, toms*	*tam*
G. *tą – tuos, tas*	*tai (tatai); tą*
Įn. *tuo, ta – tais, tomis*	*tuo*
Vt. *tame, toje – tuose, tose*	*tame*

Šioje *tas, tą, tai* formų sistemoje vyriškosios giminės vienaskaitos *tas* formos yra homoniminės. Jos turi ir konkretaus, ir apibendrinto nurodymo funkcijas. Išskirti konkretaus ir apibendrinto nurodymo *tas* formas padeda kontekstas ir antecedentai. Konkretaus nurodymo formos yra derinamos su antecedento (daiktavardžio) forma gimine ir skaičiumi, o apibendrinto nurodymo formos nederinamos, nes jų antecedentai paprastai yra visa frazė. Plg.:

Ore niekas nesirodė, nei šuva nelojo: ir tam buvo kur nuo žvarbos pasislėpti. VaižgP I 127.

Mums būtų malonu visų šių žodelių apginti lietuviška kilmė, bet to padaryti nestengsime nė geriausiais norais: tam priešais stovi nelemtieji garsų dėsniai ir žodžių istorija. BūgRR I 199.

026. Tiriant *tai* ir *tas, tą* formų vartojimo santykį vardininko bei galininko pozicijoje, buvo žiūrėta ne tik per pastaruosius tris dešimtmečius išleistų, bet ir ankstesnių raštų (XX a. pr.). Pastaruosiuose raštuose santykis tarp minėtųjų formų iš esmės yra toks pat, kaip ir dabartiniuose raštuose. Plg. 3 lentelę.

XX a. pr. išleisti raštai 3 lentelė

	Vardininko pozicija			Galininko pozicija			Kilmininko pozicija
	tai	tat(ai)	tas	tai	tat(ai)	tą	tai
KrėvR II (1921)	2	1	4	13	–	1	–
KudR I (1909)	15	–	1	43	–	1	–
LzPR$_1$ I (1921)	19	–	1	14	–	–	2
Myk-PutAŠ$_1$ (1933)	43	–	5	26	–	–	–
PietA (1905)	16	–	–	50	–	5	–
VaižgP$_1$ I (1926)	45	1	–	64	–	1	1
VienK (1932)	4	–	–	19	–	–	–
ŽemR$_1$ I (1924)	–	1	–	1	9	10	–

Kaip rodo pateiktoji schema, bevardės giminės formos *tai* (*tatai*) daugelyje šio laikotarpio raštų yra vyraujančios. Vyriškosios giminės formos *tas, tą* apibendrinto nurodymo reikšme paprastai sudaro daug mažesnį procentą, negu bevardės giminės formos.

Senuosiuose raštuose (XVI-XVII a.) apibendrinto nurodymo reikšme taip pat būdingesnės bevardės giminės formos. Plg. 4 lentelę.

4 lentelė

Senieji (XVI-XVII a.) raštai

		BP I	Ch	DP	Mž	SP I	Vln[1]
Vardininko pozicija	tai	–	–	16	–	33	2
	tatai	27	–	17	5	–	32
	tei	–	43	–	–	–	–
	tas	–	9	–	5	–	12
Galininko pozicija	tai	–	–	26	–	80	6
	tei	–	90	–	–	–	1
	tatai	83	–	36	38	1	102
	tatei	–	1	–	–	–	–
	ta	1	–	–	–	–	–
	tą	–	–	–	–	–	11
Kilmininko pozicija	tai	–	–	1	–	–	–
	tatai	3	–	–	–	–	4
	ta	2	–	–	–	–	1

Pastaba: Prie *tatai*, *tai* ir kt. formų kartais yra prielipai *g*, *gi*, *gu* ir kt. *Ta* galininko bei kilmininko pozicijoje gali būti ir *tą* (nosinė neparašyta). Kilmininko pozicijoje formos rastos tik po neigiamųjų veiksmažodžių, taigi galima būtų jas laikyti ir galininko formomis.

027. Tarmėse *tai (tatai)* formų santykis su apibendrinto nurodymo *tas*, *tą* formomis vardininko bei galininko pozicijoje yra kiek kitoks[11].

Žemaičių tarmėje, nurodant apibendrintą daiktą, paprastai vartojamos vyr. g. vn. vard. *tas*, gal. *tą* formos[12].

---

[11] Tarminė medžiaga rinkta iš „Lietuvių kalbos dialektologinio atlaso“ kartotekos, iš didžiojo „Lietuvių kalbos žodyno“ išspausdintų tomų bei kartotekos, taip pat individualios apklausos būdu.

[12] Kad bevardės giminės įvardžio forma žemaičių tarmėje pakeičiama vyriškosios giminės forma, jau yra nurodę tų tarmių tyrinėtojai, žr. P. Jonikas, Pagramančio tarmė, Kaunas, 1939, p. 60; J. Aleksandravičius, Vakarinė pajūrio žemaičių tarmė Vilnius, 1949 (rankr.), p. 62.

Nėr tas taip lengvu, nesakyk. Pj. *Tas y sunku iškentėti.* Rt. *Tas buvo dideliai sunkiai, bet padirbom.* Žd. *Dešimts rublių, tas y brangiai.* Skd. *Tas yr smagiai – kulti su spragilais.* Eig. *Tas y negerai, ka nenor mokyties.* Ms. *Ka reik mokyties apsivedus, tas y vargingai.* Dr. *Aš nežinau, kas tas yr, ką pilvs skaust.* Klk. *Dešimt kapeikų, tas y kas?* Klk. *Dešimts rublių kainuo parvažiavimas, tas nieks nėr.* Lnk. *Ka biškį užlyn, tas y niekai.* Yl. *Tas yr žmonių pamažinims, no ne kars* (jei atomą leis). Pp. *Būti mokytu žmogum – tas yr didelė laimė.* Grg. *Žinai, ka tas yr seni laikai – ką ten begali atminti.* Lkv. *Tas pareit* (priklauso) *nuo motinelės.* Dov. *Karo laike tas buvo.* Pln. *Ne visi galėjo tą ir padirbti.* Pkl.

Forma *tas*, eidama veiksnio vardininko pozicijoje, gali jungtis su tarinio funkciją atliekančia būdvardžio bevardės giminės forma, plg.:

Tas yr sveik akims. Prk. *Tas yr sunku.* Als.

Tačiau lygiagrečiai su šiuo modeliu vartojamas jau ir suderintų žodžių modelis:

Tas yr negers, kad krūvoms laiko gyvolius. Sg. (Plg.: *Tai negera, negerai*). *Užmirštas tas, ko nebturi.* Krš. (Plg.: *Užmiršta tai*). *Tas man kaip į kaktą y parašyts.* Ms (Plg.: *Tai parašyta*). *Tas yr pameluots, kad širdis sveika.* Nd(LKT 146) (Plg.: *Tai pameluota*). *Kas raudons, tas i gražus.* Dr, Krtn, Tl, Rt (Plg.: *Kas raudona, tas (tai) ir gražu*). *Kas saldus, tas skanus.* Slnt.

Tai formos žemaičių tarmėje, kiek mums žinoma, nėra. Vietoj jos vartojama forma *tà*, rečiau *tatai*, kartais pasitaiko *tei*. Bet šios formos paprastai turi dalelytės reikšmę.

Kas ta (tat) durnumas žmonių! Klvr (LKŽ V 362). *Kas ta oro kaitris, kas ta giedris.* Slnt (Būg). *Mokslas ta gerai.* Stl. *Nu ta kas ger girdėti?* Sd. *Ta kas ka sens?* Plt. *Ta jau šįmet lytots mets.* Lž. *Išdykaut ta mok.* Klk. *Lai duod trisdešimt rublių, i ta mums jau gerai bus.* Tl. *Ka jau Dapševičaitės nežino, ta jau nieks nežino.* Sd.

Tas tataĩ negerai, ka veršiai giluo. Žr. *Svaidyt sen(ą) žmogų su akmenimis, a tataĩ tas y gerai?* Žd. *Tas tataĩ netur reikšmės.* Bdr.

Vuo teĩ sakau kaip tataĩ cibules jėsti sveik. Vg. *Teĩ didelė laimė.* Krš.

Žemaičių tarmėje, skirtingai nuo literatūrinės kalbos, yra išlyginta apibendrinto nurodymo paradigma – čia visi linksniai turi vyriškosios giminės formas (*tas, to, tam, tą, tuo, tame*), panašiai kaip latvių kalboje, kur vietoj mūsų bevardės giminės formų taip pat vartojamos vyriškosios giminės formos[13].

Aukštaičių tarmėse apibendrinto nurodymo reikšme vartojama ir bevardės giminės forma *tai*, ir vyriškosios giminės formos *tas, tą*. Formos *tas, tą* dažniau vartojamos rytų aukštaičių, bet randamos ir vakarų aukštaičių tarmėse.

Tas yr brangu. Krk. *Vokiečių laikuose tai buvo tas nesvarbu.* Ar. *Tas mano liept.* Slč. *Tas sunku padaryt.* Lb. *Tas yr negerai, kad tu pas ją nenuėjai.* Sdb. *Bil tik nereik gulėt, vaikel, tas gerai.* Slč. *Tas yr viskas niekai.* Pg. *Tas tiesa.* Sdr. *Ma tas nepatinka.* Klvr. *Kritau nuo aukšto, gal tas atliepia.* Jd. *Ką tai tas išsimano* (=reiškia). Vlkš. *Tas tau tep lengvai nepraeis.* Kt. *Jam tas da galvoj stovėj.* Brb. *Jau seniai tas buvo.* Lbv. *Tą tai jau galėjai žinot.* Skp. *Aš gavau ne už tą, ne už knygų nešimą.* Kdn.

Sunku be specialių tyrimų pasakyti, kurios formos aukštaičių tarmėse dažniau vartojamos apibendrinto nurodymo reikšme – *tai* ar *tas, tą* atitinkamoje pozicijoje. (*Tai* čia dažna dar kaip dalelytė). Tačiau viena aišku, kad vyr. g. *tas, tą* formos

[13] Žr. Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika, I, Rīgā, 1959, p. 520.

minėtąja reikšme aukštaičių, ypač rytinių, tarmėse dažnesnės, kaip literatūrinėje kalboje. Tų rašytojų, kurių raštai daugiau atspindi gyvąją kalbą, sakysim, J. Balčikonio vertimuose, vyr. g. *tas, tą* formos taip pat palyginti dažniau pasitaiko šalia *tai*, negu kitų rašytojų. Antra vertus, vyr g. *tas, tą* formos aukštaičių tarmėse dar nėra tiek įsigalėjusios, kaip žemaičių tarmėse. Pavyzdžiui, pasakymai *Tas nieks nėr, Kas tas yr* ir pan. yra gryni žemaitiški.

Kyla klausimas, kodėl literatūrinėje kalboje pirminė apibendrinto nurodymo forma vardininko ir galininko pozicijoje vis dėlto yra *tai*, ypač moksliniame bei publicistiniame stiliuje, o ne *tas, tą*, jeigu pastarosios tarmėse taip dažnai vartojamos. Čia smulkiau neliesime literatūrinės kalbos formavimosi istorijos[14]. Viena iš priežasčių ir, mūsų manymu, svarbiausia, kad literatūrinėje kalboje daugiau įsigali *tai*, o ne *tas, tą*, yra *tai* formos didesnis tikimas lietuvių kalbos gramatinei sistemai. *Tai* yra vienareikšmė forma, tuo tarpu *tas, tą* turi ir kitokių funkcijų – žymi ne tik apibendrintą, bet ir konkretų nurodymą. Be to, svarbu čia ir tų formų distribucija. *Tas* vietoj *tai* išlaiko literatūrinėje kalboje pastarosios formos apsuptis. Kaip *tai*, taip ir *tas* vartojama su bevardės giminės būdvardžiais bei dalyviais, plg.: *Tai gražu* (suderintų gimine žodžių modelis) ir *Tas gražu* (nesuderintų gimine žodžių modelis). Šių žodžių derinimas lietuvių kalboje yra tiek dar stiprus, kad, pavyzdžiui, žemaičių tarmėje vartojant čia *tas* (vietoj *tai*) atitinkamai keičiama ir būdvardžio ar dalyvio bevardės giminės forma vyriškosios giminės forma (*tas gražus = tai gražu, tas parašytas = tai parašyta*, žr. pavyzdžius aukščiau). Žemaičių tarmėje tokiam giminės išlyginimui tuo geresnės sąlygos, kad čia ir būdvardiškųjų žodžių bevardės giminės formos nyksta (į jų vietą braunasi ne tik vyriškosios, bet visų pirma moteriškosios giminės formos, taip pat prieveiksmiai). Taigi žemaičių tarmėje apibendrinto nurodymo paradigmos formų išlyginimo analogijai (pagal kitų linksnių vyriškosios giminės formas įsivedama vyriškosios giminės formos ir į vardininko bei galininko linksnius) labai neprieštarauja formų derinimo dėsnis. Tuo tarpu literatūrinėje kalboje ir aukštaičių tarmėse šie du dėsniai (paradigmos išlyginimo ir formų derinimo) savotiškai vienas kitam prieštarauja – paradigmos formų išlyginimui trukdo formų derinimo tendencija. Dėl tokių lietuvių kalbos gramatinės sistemos vidinių vystymosi dėsnių *tai* forma lietuvių literatūrinėje kalboje dar tebelaiko savo pozicijas, nors šalia egzistuoja ir funkciškai tapačios *tas, tą* formos.

Apibendrinto nurodymo formų *tai*, *tas* santykis su kitomis įvardžių formomis

028. Bevardės giminės forma *tai* ir vyriškosios giminės vienaskaitos formos *tas, to, tam, tą, tuo, tame*, kaip apibendrinto nurodymo formos, yra priešpastatytos ne tik konkretaus nurodymo gimininėms *tas, ta* formoms, bet taip pat jų semantiniams variantams *jis, ji*; *šis, ši*; *šitas, -a; anas, -a; tas pats, ta pati* ir kt. (žr. 004, 2).

[14] Pažymėtina, kad D. Kleinas savo gramatikoje pasakymą *Tai yra mano sūnus mielasis* laiko giminės netaisyklingumu (anomalia generis) vietoj *Tas yra manas sūnus* (žr. Pirmoji lietuvių kalbos gramatika, Vilnius, 1957, p. 244). A. Schleicheris taip pat nurodo, kad vietoj *tai* (*yr*) *mano brolis, tai mano sesuo* taisyklingesni ir senesnės kalbos pasakymai: *tas mano brolis, ta mano sesuo* (žr. A. Schleicher, Littauische Grammatik, Prag, 1856, p. 300). Pastarasis A. Schleicherio pavyzdys susisiekia su *tas, ta* konkretaus nurodymo atvejais.

Šioje opozicijoje bevardės giminės forma *tai* ir vyr. g. vn. *tas* formos, galima sakyti, beveik be konkurencijos santykiauja su gimininėmis visų minėtųjų įvardžių formomis, t. y. kai reikia apibendrintai nurodyti daiktą, paprastai vartojamos *tai* arba *tas* (vyr. g. vn.) formos, o kai reikia konkrečiai nurodyti daiktą, vartojamos įvairios aukščiau minėtos gimininės formos. Tai yra dėl to, kad iš visų minėtųjų įvardžių tik įvardis *tas* turi plačiai vartojamą bevardės giminės formą *tai* ir tik šio įvardžio ta pačia reikšme, kaip bevardės giminės forma, plačiau vartojamos vyriškosios giminės vienaskaitos formos (*tas, to, tam, tą, tuo, tame*). Kiti gimininiai anaforiniai parodomieji įvardžiai bevardės giminės formų nesudaro, išskyrus kartais pasitaikančias *šìta, šìtai*[15]. Taip pat palyginti retai vartojamos kitų įvardžių, išskyrus *tas*, vyriškosios giminės vienaskaitos formos apibendrinto nurodymo reikšme. Be *tas*, pasitaiko šia reikšme dar *šitas, šis* ir *tas pats*[16].

Dėl minėtųjų formų vartosenos dažnumo plg. 5 lentelę.

029. Apibendrinto nurodymo formų *šìta(i), šitas, šis* (vyr. g. vn.) retą vartoseną galima paaiškinti jų reikšmės neutralizacija. Kaip konkretaus nurodymo formos *šitas, -a, šis, ši* dažnai pakeičiamos *tas, -a* formomis, taip ir vietoj apibendrinto nurodymo formų *šìta(i), šitas, šis*, dažnai galimos *tai, tas* formos. Plg.:

Aš apie šìta nieko nežinojau. Kp. *O tai tiktai viena šìtai negerai, kad šuva daug ėda.* Db. *Jeigu net nuspręstų tą cenzą nuo tamistos atimt, tai vis praeis ilgas metas, o tuo tarpu gali tamista įgyt tokią žemę, kokią leidžia įgyt įstatymai. Pasakyk tamista šitai viršininkui.* KudR I 122. *Tik ar tu žinai, tamista, apie šitą, ką aš sakiau apie pinigus, tai tylėki, – atsiliepė ant galo Virpša į Ivoną. – Ugi ar tai sveikas apie šitai rengiesi teipos gi užtylėti? – paklausė Ivonas.* PietA 33. *Supuvusį šunį tyčia kas mums, žydams, pametė, pasityčiodamas iš mūsų tikėjimo, kurs gal daug geresnis už pačių krikščionių, nes jis gi iš mūsiškio yra išdygęs... – Nu, šitą tai jau palik tamsta šaly! – rimtai pertraukė įsižeidęs antstolis.* VaižgP I 188. – *O už tai, kad mane ir mano žmoną Kauno valdžia laikė kalėjime, kad mus tąsė, tardė, varinėjo?! Kiek aš turėjau pergyventi, kiek prašymų padaviau... paskutinį skatiką išleidau... – Gerai, gerai. Įrašyk tamsta ir šitą.* VienPD, K 186. *Sutartimi, kunigaikšti, Knystauto pilis seniai turėjo būti arba sunaikinta, arba mums perduota. Tu, kunigaikšti, ligi šiol šito nepadarei.* VienPD,K 322. *Argi nežinai, kad numirę ne kapinyne gyvena, tik danguje ar pragare, kur kas, gyvas būdamas, nusipelnė darbais sau vietą? Argi šio niekuomet nesi girdėjęs?* KrėvŠP 11.

Šiuose sakiniuose *šìta(i)* bei *šitas, šis* formas lengvai galima pakeisti atitinkamai *tai* ar *tas* formomis.

Plg. pavyzdį, kur *šìtai* lygiagrečiai vartojamas su *tai*.

Pasakyki dabar man, ar gi ne geriaus būtų priėmus katalikystę ir tapus tikrais krikščionimis?... turiu tau prisipažinti, jog ir aš ne sykį mįslijau apie šitai. Ne sykį ir kalbėjau apie tai. PietA 91.

Plg. dar pavyzdį, kur bevardės giminės įvardžio forma *šitai* vartojama šalia dalelytės *tai*:

---

[15] Sustabarėjusiuose posakiuose pasitaikanti *šiai* forma, ypač greta *tai*, gali būti ir antrinis darinys pagal pastarąjį, plg.: *Kalbi tu ir šiai ir tai.* KrėvR II 171.

[16] Retais atvejais apibendrinto nurodymo reikšme pasitaiko ir moteriškosios giminės forma *ta pati*, plg.: *Ar imsi, ar neimsi, jau dabar ta pati...* KudR I 101. – *Manjuk vis ta pati...* KudR I 159. Kadangi tai atskiri atvejai, į bendrą nagrinėjamųjų formų sistemą ji toliau neįtraukiama.

5 lentelė

Apibendrinto nurodymo formos

		BalčAP	KrėvŠP	LzPR I	Myk-PutAŠ	PaukštAK	PietA	VaižgP I	VenclGD
tai	Vard.	16	4	20	45	1	16	45	76
	Gal.	23	16	15	26	9	50	64	31
	Kilm.	–	–	1	–	–	1	1	–
tat(ai)	Vard.	2	–	–	–	–	–	1	–
	Gal.	–	–	–	–	–	–	–	–
	Kilm.	–	–	–	–	–	–	–	–
šita(i)	Vard.	–	–	–	–	–	1	–	–
	Gal.	–	–	–	–	–	5	–	–
	Kilm.	–	–	–	–	–	–	–	–
tas	Vard.	9	2	2	5	–	–	–	3
	Kilm.	32	21	25	40	3	49	38	33
	Naud.	2	6	–	1	–	1	1	4
	Gal.	4	2	–	–	1	6	1	2
	Įn.	6	3	4	5	2	8	4	4
	Vt.	–	–	–	–	–	–	–	–
šitas	Vard.	–	–	–	–	–	2	–	–
	Kilm.	–	–	–	–	–	20	–	–
	Naud.	–	–	–	–	–	–	–	–
	Gal.	1	–	–	–	–	3	–	–
	Įn.	–	–	–	–	–	2	–	–
	Vt.	–	–	–	–	–	2	–	–
šis	Vard.	–	–	1	–	–	–	–	–
	Kilm.	–	1	–	–	–	–	–	–
	Naud.	–	–	–	–	–	–	–	–
	Gal.	–	–	–	–	–	–	–	–
	Įn.	–	–	1	–	–	–	–	–
	Vt.	–	–	–	–	–	–	–	–
tas pats	Vard.	1	–	–	2	–	–	3	1
	Kilm.	–	–	–	–	–	–	–	–
	Naud.	–	–	–	–	–	–	–	–
	Gal.	1	–	–	3	1	–	2	1
	Įn.	–	–	–	–	–	–	–	–
	Vt.	–	–	–	–	–	–	–	–

Ir kas man labai dabojasi (=patinka), *tai šitai, jog ir tu supranti tokį apsėjimą...* PietA 88.

Dėl *šìta(i)*, *šitas*, *šis* formų reikšmės neutralizacijos tarp konkretaus nurodymo formų *šitas*, *-a*, *šis*, *ši* ir apibendrinto nurodymo formų *šìta(i)*, *šitas*, *šis* simetrija neišlaikoma. *Šìta(i)*, *šitas*, *šis* formos yra antrinis *tai*, *tas* formų variantas. Jos kartu su pastarosiomis priešpastatomos gimininėms konkretaus nurodymo formoms (iš vienos pusės *tai*, *tas*, *šìta(i)*, *šitas*, *šis*, iš kitos – *tas*, *ta*; *šis*, *ši*; *šitas*, *-a*; *anas*, *-a*; *jis*, *ji* ir kt.).

030. Apibendrinto nurodymo *tas pats* vyr. g. vienaskaitos formos savo reikšme daugiau skiriasi nuo *tai*, *tas* (vyr. g. vn.) formų, dėl to jų ne visada galima pakeisti pastarosiomis. Plg.:

Jam atsitiko tas pats, kas ir anam. BalčAP 50. *Kitaip nei jo, nei jo vietos nebevadink ir kitiems tą pat įsakyk.* VaižgP I 137. *Regėjos, klausėsi, galvojo ir mąstė tą patį, ką ir Edvardas.* VienPD, K 207. *Kiek čia seniai tą pat kalbėjai Jurgiui! Būk kunigas... Taip jis ir paklausė!* SruogR II 173.

Kaip brangi žmogui sveikata, tik ir jos per virš negerai: beeikvodamas, ko per daug, dažnai žmogus visa išeikvoja. Tas pats ir su turtais. VaižgP I 72. *„Koks aš gražus! – galvoja sau. – Toks inteligentiškas. Visos į mane žiūri. Jam rodosi, kad merginos, į jį žiūrėdamos, tą patį pagalvoja.* PaukštAK 50. *...jie visi vienodai atsakytų taip pat jaučią, tuo pat esą susisieloję, tuo pat džiaugiąsi.* VaižgP I 217.

Pirmosios pastraipos sakiniuose *tas pat(s)* formas galima būtų pakeisti ir *tai*, *tas* formomis, tuo tarpu antrosios pastraipos sakiniuose *tas pat(s)* formos sunkiai pakeičiamos *tai*, *tas* formomis.

Dėl savo diferencinės reikšmės *tas pats* vyriškosios giminės vienaskaitos formos, turinčios apibendrinto nurodymo funkciją, išlaiko simetriją su konkretaus nurodymo *tas pats*, *ta pati* formomis. Tačiau pastarosios kaip anaforinės retokai vartojamos, be to, rodo tam tikrą stabarėjimą – dažniausiai pasitaiko tokiuose pasakymuose: *Prieangėlis mažas, tas pats be grėdų.* ŽemR I 56. *Langeliai seni, maži, tie patys apkerpėję.* ŽemR I 172. *Karvė viena, ir ta pati senapienė.* Pš. Dėl to simetrija *tas pats*, *ta pati* (konkretaus nurodymo formos): *tas pats* (vyriškosios giminės vienaskaitos apibendrinto nurodymo formos) taip pat nėra stipri.

Beje, tam tikrais atvejais apibedrintos reikšmės *tas pat(s)* forma priartėja prie prieveiksmio *taip pat*, plg.:

Ketvirtadienis. Rašau žiniaraštį... Penktadienis. Tas pat (BaranR II 48) ir *Antradienis. Rašiau visą dieną raštinėje. Trečiadienis. Taip pat* (BaranR II 43).

Bet toks minimųjų formų suartėjimas yra ne dėl jų funkcijos, bet grynai dėl konteksto.

031. *Tai*, *tas* (vyr. g. vn.) formų santykį su aukščiau minėtomis apibendrinto ir konkretaus nurodymo formomis galima taip pavaizduoti:

Konkretus nurodymas	Nekonkretus (apibendrintas) nurodymas
tas, ta; šitas, -a; šis, ši; anas, -a; jis, ji ir kt.	*tai (tatai), tas; šìta(i), šitas, šis*
tas pats, ta pati	*tas pats*

032. Konkretaus nurodymo gimininės formos *tas, ta* ir kt., vartojamos su antecedentais – pirmiau einančiais daiktavardžiais, yra tų daiktavardžių substitutai. Sakinius ar sakinio dėmenis su antecedentu ir jį pavaduojančiu įvardžiu, turinčiu konkretaus nurodymo funkciją, galima transformuoti į reliatyvinį sakinį (įjungiamoji transformacija). Tada konkretaus nurodymo formos *tas, ta* ir kt. paprastai pakeičiamos santykinio įvardžio *kuris, -i* formomis. Plg.:

1) *Zolys vedėsi Kupstį alaus. Kartu nepaliko nė Petro. Tas, nors atspiromis, bet turėjo dėdės klausyti.* ŽemR I 162. ⇒ *... Kartu nepaliko nė Petro, kuris, nors atspiromis, bet turėjo dėdės klausyti.* 2) *Naujienas mes sužinom iš pintinės, ta dažnai eina į turgų.* BalčAP 202. ⇒ *Naujienas mes sužinom iš pintinės, kuri dažnai eina į turgų.* 3) *... vilkas... šoko per kelmą ir išspyrė vaikiuką. Tą žmonės praminė briedaičiu.* ValPJ 163. ⇒ *vilkas... šoko per kelmą ir išspyrė vaikiuką, kurį žmonės praminė briedaičiu.* 4) *Atsigręžė dar į orarykštę. Toje, rodos pamatė Janikę.* ŽemR I 200. ⇒ *Atsigręžė dar į orarykštę, kurioje, rodos, pamatė Janikę.* 5) *O karalaitė padovanojo jam kalaviją, nusagstytą auksiniais pinigais, tie jam labai pravertė.* BalčAP 201. ⇒ *O karalaitė padovanojo jam kalaviją, nusagstytą auksiniais pinigais, kurie jam labai pravertė.* 6) *Atrado bobutė du didžiu ragu. Iš tų padirbo du gražiu trūbu.* ValPJ 19 ⇒ *Atrado bobutė du didžiu ragu, iš kurių padirbo du gražiu trūbu.*

Tokios transformacijos galimos, kad šiuose pavyzdžiuose *tas, ta* ir *kuris, -i* formos savo funkcija yra identiškos: užima tokią pat poziciją ir pavaduoja tą patį daiktavardį, t. y. turi tą patį antecedentą[17].

Be *kuris, -i*, tokia pat funkcija vartojamas ir *katras, -a*. Jie abu yra struktūriškai apibrėžti – anaforinę funkciją įgyja tik tam tikro tipo reliatyviniuose sakiniuose, dėl to traktuotini kaip *jis, ji*; *tas, ta*; *šis, ši* ir kt. anaforinių formų sintaksiniai variantai[18].

Retais atvejais vietoj *kuris, -i, katras, -a* pasitaiko ir negimininis *kas*.

Nematau žmogaus, kas galėtų vėliavą paimti. Lnkv (LKŽ V 364). *Tur per laukelį jauną mergelę, kas nuramina mano širdelę.* Všk (LKŽ V 364).

033. Apibendrinto nurodymo formos *tai, tas* (vyr. g. vn.) ir kt., kurių antecedentai yra visa frazė (paprastai sakinys arba sakinio dėmuo), vartojant įjungiamąją reliatyvinę transformaciją, niekada nepakeičiamos *kuris, -i* (*katras, -a*) formomis. Aukščiau minėtos formos reliatyviniame sakinyje gali būti pakeistos tik giminės kategorijos neturinčio santykinio įvardžio *kas* formomis.

Formos *tai, tas* pakeičiamos forma *kas* (vardininko pozicija).

1) *Ji žvilgtelėjo į laikrodį. Tai ženklas jam išeiti.* PaukštAK 143. ⇒ *Ji žvilgtelėjo į laikrodį, kas buvo ženklas jam išeiti.* 2) *Lietimo organai labai išlavėję, ir tai turi gyvybinės reikšmės banginiui pasineriant ir išnyrant.* IvanPŽ 204. ⇒ *Lietimo organai labai išlavėję, kas turi gyvybinės reikšmės...* 3) *Užtai ir jo sodyba nors ir ne prabangi, bet pavyzdinga, ir tai didelė čia dar retenybė.* SimonAŠL 53. ⇒ *Užtai ir jo sodyba nors ir ne prabangi, bet pavyzdinga, kas didelė čia dar retenybė.* 4) *Tas kareivis ėmė linksmiau gyventi: nuolat ėjo į teatrus, dažnai vaikščiojo po karaliaus sodą ir dalino pinigus neturtėliams. Iš jo pusės tas buvo labai gerai.* BalčAP 22. ⇒ *Tas kareivis ėmė linksmiau gyventi: nuolat ėjo į teatrus, dažnai vaikščiojo po karaliaus sodą ir dalino pinigus neturtėliams, kas iš jo pusės buvo labai gerai.*

---

[17] Dėl reliatyvinės transfomacijos sąlygų žr. Noam Chomsky, Current Issues in Linguistic Theory, The Structure of Language, New Jersey, 1964, p. 71.

[18] Žr. A. Valeckienė, ten pat, p. 145.

Plg. šiuos sakinius su *kas* vietoj galimų *tai, tas*:

Priėmė [klebonas] *maloningai, bučiuojant jam ranką, antrąja perbraukė per galvą, kas* (=tai, tas) *Benediktą net sugraudino.* VaižgP I 83. *Jeigu kartais tenka visiems išeiti iš namų, – kas* (=tas) *retai teatsitinka, – tai durys užsklendžiamos iš vidaus, o paskutinysis išlenda pro langą.* SimonAŠL 84. *Dabartinės mūsų pavardės, pavyzdžiui, tokios, kaip antai: Daukšas, Daujotas, Gedminas, Daugilas, Dargis, Gedvilas ir pan., dar šešiolikiame šimtmetyje tebebuvo asmens vardai, kas* (=tai, tas) *aiškiai matoma yra iš 1528 metų bajorų sąrašo.* BūgRR I 203.

Formos *tai, tą* pakeičiamos forma *ką* (galininko pozicija).

1) *Pasinėręs vandenyje, bet pritrūkęs oro, žvėris dažnai tik iškiša savo šnerves atsidusti ir tai padaro taip ramiai, kad sunku jį pastebėti.* IvanPŽ 232. ⇒ *...žvėris dažnai tik iškiša savo šnerves atsidusti, ką padaro taip ramiai...* 2) *Skausmo debesėlis perbėgo visiems per kaktą, prisiminus mirusį tėvelį. Tai pastebėjusi, motinėlė tarė.* ŽemR I 154. ⇒ *Skausmo debesėlis perbėgo visiems per kaktą, prisiminus mirusį tėvelį, ką pastebėjusi, motinėlė tarė.* 3) *Pro šalį nunešė neštuvuose sužeistą žemaitį; kraujo srovelė lydėjo jį nuo tvirtovės sienų iki palapinės. Nei Vytautas, nei kiti bajorai ir kariai į tai dėmesio neatkreipė.* VienPD, K 323. ⇒ *... į ką nei Vytautas, nei kiti bajorai ir kariai dėmesio neatkreipė.* 4) *Rodėsi, per metus, per dvejus ir nušvies visus čia tamsoje rusinčius. Atgaivins, perauklės, kilniais idealais uždegs... Ir pats už tai susilauks pagarbos, net šlovės.* PaukštAK 102. ⇒ *... Atgaivins, perauklės, kilniais idealais uždegs..., už ką ir pats susilauks pagarbos...*

Plg. šiuos sakinius su *ką* vietoj galimų *tai, tą*:

...tolimoje senovėje elnių būta Lietuvoje (apie ką (=tai, tą) *byloja čia paminėti palaikai).* IvanPŽ 263. *Taip ilgai man bepasakojant, pradėjo klausytojai garr-garr knarkti, ką* (=tai, tą) *aš regėdamas, cypt tyliai užgesiau žvakę ir ėjau gulti.* ValPJ 117. *Pavojaus žodis turi etimologišką „v“ tarp balsių „a“* ir *„o“, ką* (=tai, tą) *parodo tarmėmokslis, žodžio istorija ir kilmė.* BūgRR I 107.

Tokiu pat būdu forma *to* pakeičiama *ko*, forma *tam – kam*, forma *tuo – kuo* ir t. t.

1) *Senovėj po apmartavimo tujaus pakš—pakš šaudė, šiandien to nebdaro.* ValPJ 107. ⇒ *...ko šiandien nebdaro.* 2) *Šešiavilkis buvo grynas bemokslis; nemokėjo nei rašyti, nei skaityti. Dėl to jam taip sunkiai davėsi visokios „kankulecijos“.* VaižgP I 93. ⇒ *... dėl ko jam taip sunkiai davėsi visokios „kankulecijos“.* Plg.: *Jis pakartotinai mušė šį medį savo kakta, nuo ko* (=to) *medis buvo palinkęs į šalį.* IvanPŽ 293. *... tų tai laumių paprotį tebepildo mergelės aplei Biržus ir Pabiržę, ko* (=to) *Žemaičiuose nuo seno nebėra.* ValPJ 90.

Garbės stalą įtaisyti ir puotą atlikti buvo nutarta pagonių centre. Tam buvo parinkta ir tinkama vieta. VienPD,K 379. ⇒ *...kam buvo parinkta ir tinkama vieta.*

...žadėjo kiek begalėdamas steigtis, kad jai niekados nieko netrūktų... Rūpinosi, rodos, tuo kiek beišgalėdamas ligi šiol. ŽemR I 146. ⇒ *... kuo, rodos, rūpinosi kiek beišgalėdamas ligi šiol.*

034. Apibendrinto nurodymo formų *tai, tas* pakeitimas *kas* formomis daugeliu atvejų yra ribotas struktūriškai. *Kas* formų vartosenos galimybės yra kur kas siauresnės, negu aukščiau minėtų *tai, tas* formų. *Kas* reliatyviniame sakinyje gali eiti tik postpozicijoje antecedento atžvilgiu. Antecedentas ir įvardis *kas* turi būti tame pačiame sakinyje. Atskiras sakinys su santykiniu įvardžiu *kas* paprastai nepradeda-

mas. Tokiu atveju prieš santykinę *kas* formą paprastai dar stovi parodomoji dalelytė *štai*, plg.:

Tie cicilikai — žmonės išmintingi. Ir gera nori jie žmonėm. Ir daro. Bet pavojingi valkatos. Plėšikai. Kurie naudoja vardą cicilikų ir kelia smurtą, degina sodybas ir žudo žmones. Štai kas (=tai, tas) *negerai.* SruogR II 202. *Sutinka mane vaikpalaikis, riša prie laivo stiebo ir meta į audringą jūrą. O tuo tarpu karaliaus žirgas džiaugiasi aukso pasagom ir raito nosį. Štai kas mane labiausiai pykina!* BalčAP 102.

Santykinis įvardis *kas*, turintis anaforinę funkciją, pradžioje sakinio retas ir nebūdingas atvejis, plg.:

Vaikai grobstė gervei už snapo ir ki-ki-ki juokės. Ką (=tai, tą) *aš regėdamas, pradėjau griežti.* ValPJ 77.

Apibendrinto nurodymo *tai, tas* formų pakeitimas *kas* formomis dažnai galimas tik su tam tikrais sakinio struktūros pakeitimais, — perstatinėjus sakinio narius, pakeitus dėmenų tvarką, sujungus du ar kelis sakinius į vieną ir pan.

1) *Ypač parbloškė Hansą Cvibaką tai, kad jis atvykusiųjų kryžiuočių tarpe pamatė laisvus Kūlgailį ir Šarką.* VienPD,K 334.⇒*Hansas Cvibakas* (jis) *atvykusiųjų kryžiuočių tarpe pamatė laisvus Kūlgailį ir Šarką, kas ypač jį* (Hansą Cvibaką) *parbloškė.* 2) *Besiganantį girioje jo arklį buvo papiovęs kažkoks plėšrūnas, ir Miškinis manė, kad tai vilkų darbas.* IvanPŽ 186. ⇒*Besiganantį girioje jo arklį buvo papiovęs kažkoks plėšrūnas, kas, kaip manė Miškinis, buvo vilkų darbas.* 3) *Kad bent pusę žodžio man būtų pasakiusi: ar tu velne, ar tu kas, kam sulaužei ar įdėk kitą? Aš to temeilijau, o ji — nė vampt!* ŽemR I 136⇒. *Kad bent pusę žodžio man būtų pasakiusi: ar tu velne, ar tu kas, kam sulaužei ar įdėk kitą* (*ko aš temeilijau*), *o ji — nė vampt!*

Daugeliu atvejų dėl įvairių kontekstinių aplinkybių apibendrinto nurodymo *tai, tas* formų pakeitimas *kas* formomis iš viso negalimas.

a) Kai yra ilgesnis kontekstas ir tai, kas nurodoma, yra perstota kitų dėmenų arba neaiškiai pasakyta.

Tarp nosies ir akies glūdi tam tikra liauka, gaminanti riebų tepalą. Tuo tepalu gyvuliukas pritepa ir masažuoja savo sparnus ir kitas odos ataugas. Šis veiksmas, matyti, šikšnosparniui yra labai svarbus, nes, net pagautas, jis pasinaudoja kiekvienu momentu savo tualetui atlikti. Tai susiję su nepaprastai jautriais mikroskopinio didumo jutimo organais, išdėstytais visoje odoje. IvanPŽ 29. — *O ko gi tu, martel, bijai? — staiga paslaptingai kreipėsi į marčią anyta, — gal Stašenytės?.. Nebijok, dukrel. Juk girdėjo gi ir užsakus ir kad ruošiamės... Kad būtų norėjusi... Apie tai nė negalvok* (kad sūnus suvedžiojo Stašenytę), *visi jau ir užmiršo.* VienPD, K 157.

b) Kai *tai, tas* formos eina klausiamajame sakinyje ar santykiniame šalutiniame dėmenyje su klausiamosiomis dalelytėmis bei klausiamaisiais—santykiniais įvardžiais ar prieveiksmiais.

Patiesei pamatus pirčiai, o nori ant tų pastatyti bažnyčią! Kas tai gali padaryti?! ŽemR I 50. *Adomukas dar nepilnai išmanė, ką gi tai reiškia — nebėra tavo dėdės.* VaižgRR I 154. — *O tau, sūnel, argi tokios pačios reikia? Visi žmonės stebisi!.. — Alfonsiuk, argi tai teisybė* (kad jis rengiasi vesti Gliaudelytę)*?!* VienPD,K 106.— *Tikėsimės, kad krikščionys nepuls mūsų nors naktį, — atsakė Knystautienė, ir Griežė nesuprato, ar tai jam buvo tyčia priminta dėl kryžiuočių takto, ar tai tik sutapimas.* VienPD,K 377. ...*kunigaikštis savo pulkus dvigubai padidino, o kokia mums iš to nauda?* VienPD,K 436. *Sieščencui raktus tu įdavei! Ar tu žinai, kaip įsižeis dėl*

to visi bajorai? SruogR II 140. [Ciolekas] *Kas pučia, o kas – ne, bet Krokuvos garbingas vyskupas – pūslių mėgėjas...* [Zbignievas] *Ką nori vyskupas tuo pasakyti?* SruogR II 60.

c) Kai *tai, tas* formos eina atsakymuose į klausimus arba kitais atvejais, kai keičiasi kalbos planas (tiesioginė – autoriaus kalba, vieno ir – kito veikėjo kalba, to paties veikėjo klausimas – teigimas ir pan.).

Argi bičiuliavosi su šunimis kryžiuočiais kunigaikščiai Mindaugas ir Gediminas? Praamžiau, tai negirdėtas dalykas! VienPD,K 282. [Ciolekas] *Kitas, sakysime, kaip tu, brangus kaimyne, kur nors skerdynėje, kaip prie Griunvaldo, nudurs sužeistą riterį užėjęs, pasisukios karaliaus priemenėj, – ir vyskupas jau jis, – valstybės vyras!* [Zbignievas] *Tai piktas šmeižtas, vyskupe Poznanės! Tai Vytautas pramanė iš pavydo!* SruogR II 50. – *Kam pavogei Valiulio Paliutės nosinę? Žmonės man už tai akis svilina.* PaukštAK 90. *„Ačiū, ačiū, bobutele, tamstos dainelė labai yra graži!" Tai girdėdama, bobutė ki-ki-ki juokties pradėjo.* ValPJ 20. *Ar seną paprotį varai? Šlavinėtis?! Čia to nereikia.* ŽemR I 75.

d) Kai *tai, tas* formas aiškina šalutinis dėmuo, einantis sakinio dalies pozicijoje. Šalutinį dėmenį gali jungti tiek santykinis įvardis bei prieveiksmis, tiek jungtukas. *Tai, tas* formos santykinių įvardžių bei prieveiksmių formoms eina atliepiamaisiais žodžiais. Jau vien tai trukdo *tai, tas* formas pakeisti *kas* formomis.

Ką senis Vidmantas, alaus atsigėręs, juokais pranašavo, tai netikėtai veikiai įvyko. VaižgP I 67. *Kaip, kada ir kas pirmas jų pateko į Lietuvą, tai palieka uždengta gilių amžių rūkais.* VaižgP I 60. *O kas ko savo kalboje neturi, prie to sunku ir pripras-ti.* BūgRR I 396. *Aš reikalausiu sau tik to, kas man priklauso.* VienPD,K 455. ...*gana to, jog tata matys, kad tu nenori tingėti.* ŽemR I 151. *Kam bus iš to naudos, jei mano dvaras į pelenus pavirs?* SruogR II 205. *Ir Šešiavilkių šeimyna tenkinos tuo, ko gauna.* VaižgP I 231. *O kunigaikštis tuo ir skyrėsi nuo savo bajorų, kad už visus tvirtesnis.* VienPD,K 328.

e) Kai *tai, tas* formos eina prijungiamajame sakinyje, sujungtame sudėtiniais jungtukais *kad... tai, jei... tai* ir kt.

... *kad savas prieš savąjį kviestųsi dar bendrą priešą, tai to Žemaičiuose dar nebuvo!* VienPD,K 282. ... *kad būrs nor grečną grūdą sulaukti, tai pirm to jisai tur grečną mėšlą pakrėsti.* DonR 49.

f) Kai *tai, tas* formos eina šalutiniuose objekto, priežasties, sąlygos, nuolaidos ar kt. sakiniuose su atitinkamais jungtukais.

Vytautas išdavikas! – tik ir kalbėjo Marienburgo gyventojai ir vienas prieš kitą gyrėsi ir sakė, kad jis seniai tai numatęs. VienPD,K 380. *Veikiai abudu... jau vien tik lietuviškai tekalbėjo, nors Gintautas to ir nereikalavo iš jų.* VaižgP I 163. *Kartu atjojo riteris Griežė ir, kaip to reikalavo įstatai ir papročiai, visą naktį išstovėjo raitas ir su šarvais pilaitės kieme.* VienPD,K 349. *Močiai geriau būtų visai su juo nesimatyt ir nieko nerašyt, nes tai taip pat galėtų turėti įtakos ir bylai...* VienPD,K 133. *Sveikino tėvai, seserys, svočia, pajauniai, svotai, pamergės, giminės ir visi užprašytieji svečiai. Kadangi daugumai tai buvo naujiena, tai visi varžėsi ir darė taip, kaip padarė pirmutinis.* VienPD,K 148.

Keičiant šiuose sakiniuose *tai, tas* formas *kas* formomis būtų eliminuojamas priežasties, sąlygos, nuolaidos ir kt. santykis, o daugeliu atvejų iš viso tai negalima, plg.: *Sakė, kad jis seniai tai numatęs* ≠ (nelygu) *Sakė, ką jis seniai numatęs.*

g) Kai *tai, tas* formos eina sakinyje ar sakinio dėmenyje, sujungtu su ankstesniu kontekstu jungtuku *bet* (priešpriešinis santykis).

... jis pažino tą patį žemaitį, kuris taip gudriai užvedė juos per raistą. Pažino ir nustebo, bet tai jį ir pražudė. VienPD,K 440. *Galimas dalykas, kad naminių šunų porūšiams susidaryti padėjo ir kitos vilkų rūšys, bet apie tai tik spėliojama.* IvanPŽ 169. *Ką jis buvo sau užsibrėžęs prieš dešimtį metų... jau beveik atsiekė. Bet, sulyginus su kitais užsimojimais, kurie jau brendo jo galvoje, buvo tai tik pradžia.* VienPD,K 479. *Vičvienaitį kartelį tepažvelgiau, bet jis to nematė.* ŽemR I 136. *Užklausus iš pilies atsakė, kad nei bajorienės Knystautienės, nei jos dukters viduje nesą. Bet niekas tuo nenorėjo tikėti.* VienPD,K 394.

Kai kuriuose sakiniuose, išmetus *bet*, galima būtų *tai, tas* formas pakeisti *kas* formomis, tačiau tokiu atveju būtų eliminuojamas priešpriešinis santykis.

h) Kai *tai, tas* formos eina atskirame sakinyje ar sakinio dėmenyje, kuris su ankstesniu kontekstu siejamas be jungtukų aiškinamuoju, priešpriešos, objekto, priežasties ir kt. santykiais.

Radę juos (stirniukus), *žmonės kartais pagalvoja, kad jie yra pamesti, ir mano gerai padarysią, jei paimsią juos namo. Tai yra klaida.* IvanPŽ 242. *Patino jokiu būdu negalima laikyti, kur yra vaikų, tai pavojinga.* IvanPŽ 244. *Palyginti su laukinėmis avimis, naminė nėra tas guvus, apdairus, narsus gyvulėlis, o tik bukaprotis padaras. Tai žmogaus įsikišimo rezultatas.* IvanPŽ 285.

i) Kai *tai, tas* formos eina sakinyje ar sakinio dėmenyje, susijusiame su ankstesniu kontekstu priduriamuoju ryšiu. *Tai, tas* formų pakeitimas *kas* formomis tą ryšį panaikintų.

Kai po valandėlės sugrįžo Edvardas, Alfonsas tuojau pažino, kad jis jau įsitraukęs. Pažino tai ir motina. VienPD,K 144. *...tačiau, kai anglų riteris pasuko savo arklį taip, kad patogiau būtų ne pulti, o skydu prisidengti nuo priešininko kirčių, visi suprato, kad artinasi lemiamoji valanda. Suprato tai ir brolis Hansas, ir riteris Drankas.* VienPD,K 345. *Sodiečiai žinojo Benediktą iš galvos išėjus: žinojo ir paslaptines jo keliones į senį kleboną ir tolimąjį miestą. Ir to neužmiršo, nes kelionės į kleboną pasikartodavo.* VaižgP I 84.

Čia neturima tikslo suminėti visų atvejų, kada *tai, tas* formų pakeitimas *kas* formomis ribojamas struktūriškai bei reikšmiškai. Tų atvejų yra daug[19]. Mums svarbu pabrėžti, kad *tai* bei *tas* formų vartosenos sfera yra kur kas platesnė už atitinkamos reikšmės *kas* formų vartosenos sferą. *Tai, tas* formos šiuo atveju yra pirminės, *kas* formos – antrinės. Tarp apibendrinto nurodymo formų *tai, tas* ir *kas* yra toks pat santykis, kaip tarp konkretaus nurodymo formų *jis, ji*; *tas, ta*; *šis, ši* ir *kuris, -i*; *katras, -a* bei kt. Formos *kuris, -i*; *katras, -a* yra formų *jis, ji*; *tas, ta*; *šis, ši* ir kt. papildomas sintaksinis variantas, o *kas* formos yra formų *tai, tas* toks pat sintaksinis variantas.

Turint visa tai galvoje, galima sudaryti tokią minėtųjų formų santykiavimo schemą:

---

[19] Panašiais atvejais ribojama ir formų *kuris, -i*; *katras, -a* vartosena vietoje konkretaus nurodymo formų *jis, ji*; *tas, ta*; *šis, ši* ir kt.

Konkretus nurodymas	Nekonkretus (apibendrintas) nurodymas
jis, ji; tas, ta; šis, ši; šitas, -a; anas, -a ir kt.	*tai (tatai), tas, šita(i), šis, šitas* ir kt.
⇓	⇓
kuris, -i; katras, -a ir kt.	*kas*

Šių santykiaujančių formų sudaromą modelį grafiškai galima taip pavaizduoti:

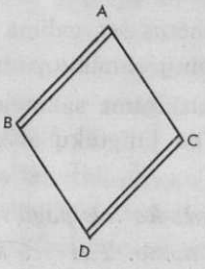

kur A = *jis, ji; tas, ta* ir kt., B = *kuris, -i; katras, -a* ir kt., C = *tai, tas* ir kt., D = *kas*.

Šių įvardžių izomorfiniai santykiai yra A : B = C : D arba A : C = B : D.

Gauta
1973. III. 26.

А. ВАЛЯЦКЕНЕ

ФОРМА СРЕДНЕГО РОДА МЕСТОИМЕНИЯ *TAI* И ЕЁ ОТНОШЕНИЕ К ДРУГИМ ФОРМАМ МЕСТОИМЕНИЙ

Резюме

В статье определяется инвариантное значение местоимения среднего рода *tai* и его изоморфные отношения к формам мужского и женского рода *tas*, *ta* и к другим формам местоимений.

Формы всех трех родов *tas*, *ta*, *tai* имеют только местоимения с анафорическим значением, а дейктическое местоимение (в узком смысле слова) имеет лишь две формы: *tas*, *ta*. Общим признаком анафорических форм *tas*, *ta*, *tai* является то, что они все занимают позицию падежной формы существительного – выполняют субстантивную функцию. Форма *tai* противопоставляется формам *tas*, *ta* по характеру дейксиса: *tas*, *ta* – это формы конкретного, определенного указания, а инвариантное значение формы *tai* – обобщенное, неопределенное указание. Данные формы имеют также различные антецеденты. В качестве антецедентов форм *tas*, *ta* выступают некоторые имена существительные (обычно в препозиции). Антецедентами формы *tai* могут служить не только имена существительные, но и, чаще всего, целая фраза (словосочетание, предложение, абзац), выступающие как в препозиции, так и в постпозиции. Формы *tas*, *ta* со своими антецедентами согласуются в роде и числе. Разница между ними и заключается в указанных категориях.

Форма *tai*, представляющая собой старую форму именит. – винит. падежа, выступает только в позиции именительного и винительного падежей. А формы конкретного указания *tas*, *ta* употребляются в позициях всех паде-

жей. Следовательно, оппозиция *tai* : *tas*, *ta* не является симметричной. В сфере обобщенного указания функционируют не все падежные формы. Для восстановления симметрии образуется другая, чисто синтаксическая оппозиция. Кроме формы *tai*, в значении обобщенного указания употребляются еще формы ед. числа мужского рода: *tas*, *to*, *tam*, *tą*, *tuo*, *tame*. Формы женского рода, а также формы мн. числа не имеют такого значения. Таким образом форма *tas* в литовском языке является омонимичной формой: в значении конкретного указания согласуется с именем существительным – антецедентом в роде и числе, а в значении обобщенного указания с антецедентом не согласуется.

Tai и формы ед. ч. мужского рода *tas*, *to*, *tam*, *tą*, *tuo*, *tame* как формы обобщенного указания противопоставляются формам конкретного указания *tas*, *ta*. Формы обобщенного указания *tai* и *tas* объединяются в общую парадигму и в зависимости от занимаемой позиции распределяются так: им. *tai (tas)*, род. *to*, дат. *tam*, вин. *tai (tą)*, тв. *tuo*, местн. *tame*. В данной парадигме *tai* в позиции именительного и винительного является первичной формой, а *tas*, *tą* в соответствующей позиции – вторичной. Последние формы структурно и стилистически ограничены, а в ряде случаев имеют диалектный оттенок. Статистически употребление *tas* и *tą* в позициях соответствующих падежей составляет небольшой процент.

Формы обобщенного указания *tai*, *tas* противопоставлены не только формам конкретного указания *tas*, *ta*, но одновременно и их семантическим синонимам *jis*, *ji*; *šitas*, *-a*; *šis*, *ši*; *anas*, *-a*; *tas pats*, *ta pati* и др. Многие из указанных местоимений вообще не имеют форм среднего рода или же данная форма появляется лишь спорадически *(šita(i))* наряду с *tai*. Сравнительно редко встречаются формы ед. числа мужского рода в значении обобщенного указания *(šitas*, *šis*, *tas pats)*. Поэтому для выражения обобщенного указания используются чаще всего формы *tai*, *tas*, хотя для выражения конкретного указания служит целый ряд различных лексем *(tas*, *ta*; *jis*, *ji*; *šitas*, *-a* и т.д.). Из-за специфичности их значения более симметричными являются родовые формы конкретного указания *tas pats*, *ta pati* и формы ед. числа мужского рода со значением обобщенного указания *tas pats*, *to paties* и т.д.

Формы обобщенного указания *tai*, *tas* и др. противопоставляются еще формам *kas* аналогично тому, как формы конкретного указания *tas*, *ta*; *jis*, *ji* и др. противопоставлены формам *kuris*, *-i*; *katras*, *-a*. Подобно тому, как *kuris*, *-i*; *katras*, *-a* в предложениях определенной структуры заменяют формы *jis*, *ji*; *tas*, *ta* и др., так местоимение *kas* в аналогичных случаях заменяет формы *tai*, *tas*. Форма *kas* по отношению к формам *tai*, *tas* представляют собой вторичный синтаксический вариант, так же, как формы *kuris*, *-i*; *katras*, *-a* по отношению к формам *jis*, *ji*: *tas*, *ta* и др. Как функционирование *kuris*, *-i*; *katras*, *-a* вместо *jis*, *ji*; *tas*, *ta* и др., так и употребление *kas* вместо *tai*, *tas* ограничено особенностями синтаксической и семантической структуры предложения. Сфера употребления формы обобщенного указания *kas* значительно уже, чем сфера функционирования форм *tai*, *tas*.

В системе всех указанных местоимений родовые формы конкретного указания A (*tas*, *ta*; *jis*, *ji* и др.) находятся в таком отношении к своему синтаксическому синониму B *(kuris*, *-i*; *katras*, *-a)*, как формы обобщенного указания C (*tai*, *tas* и др.) к своему синтаксическому синониму D *(kas)*. Их изоморфные отношения можно изобразить: A : B = C : D или A : C = B : D.

Поступило
26.III.1973.

———*———